

17. YÜZYILDA AYNTAB ŞER'İYYE MAHKEMESİNDE TAPU BELGELERİNİN DÜZENLENMESİ VE KULLANILMASI

*The Issue and Usage of the Title Deed Documents in the 17th-Century Ayntab Sharia Court**

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gül KARAGÖZ**

Öz: Bu çalışma Osmanlı arazi hukukunda tapu temessükünün işlevini, 17. yüzyılda Ayntab (Gaziantep) şer'i mahkemesinden örnekler üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda tapu temessükü farklı amaçlarla düzenlenmiştir. Tarım arazileri üzerinde uygulanan miri sistemde, toprak üzerindeki kullanım hakkı üretici/köylü/raiyyete sâhib-i arz tarafından devredilmekte, tefviz olarak bilinen bu işlem karşılığında toprak tasarrufu için bir tapu temessükü düzenlenmektedir. Çalışma kapsamında, 17. yüzyılda Ayntab mahkemesinde görülen olaylar üzerinden, miri arazi için hazırlanan temessük niteliğindeki belgelerin hukukî niteliği incelenmiştir. Çalışmanın birinci amacı, temessükün hazırlanmasına dair bazı soruları kapsamakta, bu belgenin kim tarafından, hangi tip araziler için düzenlendiği ve belgeyle verilen yetkinin kapsamı gibi soruları cevaplanmaktadır. İkinci olarak temessük tipi belgenin mahkemede delil olarak kullanıldığı olaylarda, ispat bakımından işlevi değerlendirilmiştir. Bu belge her zaman tek başına delil teşkil etmese de kâdî huzurunda ibraz edilmesi toprağı tasarruf edenler açısından bir tür güvence sağlamaktadır. Ancak, bazı davalarda temessük, karşı tarafın ikrarıyla birlikte delil kabul edilirken bazılarında temessükün içeriğinin İslam hukukuna uygun biçimde, iki şahitle kanıtlandığı dikkati çekmiştir. Bazı kayıtlarda ise elinde bir temessük bulunduran raiyyet mahkemeden ayrıca hüccet talep etmiştir. Bu durum, temessükün önemli bir delil teşkil ettiğini, ancak İslam hukuku kuralları çerçevesinde ancak şahit veya ikrar ile birlikte hak ispatı sonucunu doğurduğunu göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı hukuku, miri arazi, tapu, ferağ, sâhib-i arz, temessük, Ayntab (Gaziantep)

Abstract: This study aims to analyse the function of the title deed document in the Ottoman land law with the examples from the 17th-century Ayntab (Gaziantep) sharia court records. The title deed document was issued in the Ottoman Empire for different purposes. In the miri regime which was applied in arable lands, the usufruct rights of the land were ceased to land-producing peasants (*raiyyet/reaya*) by the administrator of the land. During this process, known as delegation, a title deed document was issued for the usufruct rights of the land. In this study, the legal characteristic of the title deed documents issued for miri lands is analysed through the cases in the court of 17th-century Ayntab. The first aim of the article is to answer questions about the preparation of this document by answering questions such as who prepared it, for which lands it was issued, and the limits of the rights that it gave. Secondly, through the cases in which the title deed document was used as an evidence, its influence in the *kadi* court as a proof is evaluated. While this single document was not always considered as a final proof, its presentation to the *kadi* would be a security for those who were using the land. In some cases, the existence of the document was accepted as a valid proof with the defendant's confession, whereas in many cases, two male witnesses had to approve the contents of the document in accordance with Islamic procedure law. In some cases, peasants/producers asked for a notarial document issued by the *kadi* in some cases. This demonstrates that the title deed document was indeed an important proof, but it could only prove the existence of usufruct right by witnesses or by confession, within the principles of the Islamic law.

Keywords: Ottoman law, *miri* land, title deed, transfer, the administrator of the land, *temessük*, Ayntab (Gaziantep).

* Çalışmada çeviriyazısı yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış eserlerden istifade edilmiş, ancak bu eserlerin her birinin kendine özgü olabilen sistemi yeknesak hale getirilmiştir. Uzun sesler şapka ile, ayın harfi ters kesme işareti ile gösterilmiştir. Tezlerde hatalı, eksik yazılan bazı kelimeler dipnotta belirtilmiş ve asıl belgeye atfı verilmiştir. Devlet Arşivleri'nde bazı sicil defterleri varaka usulü iki sayfaya tek sayı gelecek şekilde, bazı defterler ise sayfa usulü numaralandırılmıştır. Bu nedenle çalışmada varaka usulü numaralandırılan belgelere "vr. (numarası)/1-2" şeklinde, sayfa usulü numaralandırılan belgelere ise "vr. (sayfa numarası)" şeklinde atfı yapılmıştır.

** Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, fgkaragoz@gsu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3389-4752

Makale Geliş Tarihi: 31.01.2025, Makale Kabul Tarihi: 17.03.2025

GİRİŞ

29 Eylül 1846 (H. 8 Şevval 1262) tarihinde yürürlüğe giren “Tapu Hakkında İcra Olunacak Nizâmât”ın (ki 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca miri arazi hakkında düzenlemeler devam edecektir) ilk birkaç satırında, Osmanlı İmparatorluğu’nun miri arazi sistemine dair bazı uygulamaların değişeceği kaleme alınmıştır. Metinde önceki uygulamada arazi hakkındaki belgelerin, eskiden “*bayağı kâğıda ve şimdilerde bazen varaka-i sahîhaya*”¹ yazıldığı ancak mezkûr arazinin, “*cânib-i Devlet-i Aliyye’den tefvîz buyurulmakda olmasına nazaran senedâtının dahi daha itibar ve itinalıca olması*”² gerektiği belirtilmiş ve yeni sistemde üzeri tuğralı, matbu bir senedin hazırlanıp kayıtların Defterhâne-i Âmiye Kalemi tarafından tutulması gerektiği ifade edilmiştir.³ Sırf bu metin üzerinden miri arazinin eski dönemdeki kayıt biçimine ait genel bir fikir edinmek mümkündür: Tefvîz⁴ sonrası hazırlanan belge “bayağı kâğıda” yazılırken nizâmâtın yürürlüğünden itibaren, bu senetlerin daha modern ve bürokratik bir şekilde düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise arazi devlet tarafından tefvîz edildiği için, kaydının da daha düzenli olması gerektiği ifadesidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda hububat tarımı yapılan araziler üzerinde uygulanan miri sistemde, arazinin rakabesi devlete aitken tasarruf hakkı toprağı işleyen raiyyete yani köylüye⁵ bırakılmıştır.⁶ Arazi üzerinde topladığı vergi gelirleri karşılığında devlete asker sağlamakla yükümlü olan grup ise Osmanlı Devleti’nde “Klasik Dönem” boyunca sipahiler olmuştur.⁷ *Sâhib-i arz* olarak da bilinen bu grubun bazı sorumlulukları arasında, boş kalan miri arazinin tasarruf hakkının toprağı işleyebilecek köylülere dağıtılması da mevcuttur.⁸ Bu yapı, aynı

¹ Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Abdullah Sivridağ vd. (haz.) İstanbul, 2014, s. 37.

² Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, s. 37.

³ Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, s. 37.

⁴ Miri arazinin tasarrufunun tevzi edilmesi. Detay için bkz. I. Bölüm.

⁵ Osmanlı İmparatorluğu’nda toplum, askerî ve reaya olarak iki ana gruba ayrılmıştır. Askerî grubu, sadece savaşmakla yükümlü olan askerleri değil, “kamu hizmeti” ile meşgul olan tüm grupları (bürokratlar yani kalemiye, din ve eğitim işleriyle uğraşanlar yani ulema ve savaşımlar yani örfiyye) kapsamaktadır. Raiyyet ve onun çoğulu olan reaya kelimeleri, Osmanlı İmparatorluğu’nda farklı anlamlarda kullanılmıştır. İslam dünyasında yönetici olmayan, vergi ödemekle yükümlü halk raiyyettir. Bu bağlamda raiyyet/reaya kelimesi geniş anlamda vergi veren (köylü, konar-göçer ve şehirli) halk, dar anlamda ise vergi veren ve tarımla uğraşan köylü demektir. 19. yüzyılda ise reaya, vergi veren gayrimüslim nüfus için kullanılmıştır. Bu çalışmada kelime, dar anlamda köylüler için kullanılmıştır. bkz. Mehmet Öz, “Reaya”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDV İA), C. 34, 2007, s. 490; Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2012, s. 369; Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnehal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, 26. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2024, s. 191-192, s. 199.

⁶ Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 3. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1992, s. 73; Halil İncalcık, “Köy, Köylü, İmparatorluk”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, 2. Baskı, Eren Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 3-4.

⁷ Cin, 1992, s. 74.

⁸ Aydın, 2012, s. 369; Halil Cin/Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011, s. 690; Mustafa Avcı, Türk Hukuk Tarihi, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s. 641.

zamanda tımar sisteminin de belkemiğini oluşturmuştur. Nizâmât ise tımar sisteminin kaldırıldığı, vergi toplama yükümlülüğünün sâhib-i arzın elinden alındığı, devletin bizatihi maaşlı memurları tarafından sürdürüleceği bir dönemde yürürlüğe girmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyıldaki bu hukukî değişimin öncesine giderek nizâmâtta ki ifadenin “mefhum-u muhalifi” üzerinden “daha az itibarlı ve itinalı” olduğu düşünülebilecek eski sistemde miri arazinin tefvîzine dair kayıt tutma biçimlerini şer’iyye mahkemesine yansıdığı ölçüde incelemektir. Modernleşme öncesinde miri arazinin tasarrufuna dair belgelerin, mahkemede ne şekilde kullanıldıkları, kim tarafından düzenlendikleri, düzenlemenin sürekli bir biçimde yapılıp yapılmadığı gibi sorular çalışmada dikkate alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş bir coğrafyada bu araştırmanın sınırlanması gerekeceği için çalışmada 1600’lerin başından (son incelenen sicil kapsamı gereği) 1700 yılının dahil olduğu bir süreçte Ayntab’da (Gaziantep) tapu tezkeresi ve tapu temessükü kavramlarının izi sürülmüştür.⁹

Osmanlı İmparatorluğu’nda arazi hukuku ve arazi tasarrufu konusunda gerek hukuk gerek tarih alanında geniş bir literatür mevcuttur. Bu eserlerin tamamını burada zikretmek mümkün değildir. Ancak arazi hukuku hakkında araştırmaları, inceledikleri dönem bakımından üç gruba ayırmak mümkündür. Bu çalışmaların önemli bir kısmı, imparatorluğun askerî alanda fetihlerle sınırlarını sürekli genişlettiği, bir yandan da bürokratik alanda kendine özgü kurumları yerleştirdiği ve Halil İnalçık tarafından “Klasik Çağ” olarak zikredilen 1300-1600 yıllarında mevcut olan düzeni dikkate almıştır.¹⁰ İkinci bir grup araştırma, hukukun modernleştiği dönemde, özellikle 1858 *Kanunname-i Arazisi* etrafında şekillenen ve bu kanunun eski sistemi ne şekilde değiştirip uygulamayı ne ölçüde etkilediğine yönelik çalışmalardır.¹¹ Son olarak, bu iki dönemin arasında kalan geçiş sürecindeki olguları tartışan, “miri arazi düzeninin bozulması”, “büyük çiftliklerin ortaya çıkışı” ve “ayanların yükselişi”ne dair bir tartışmadan bahsedilebilir.¹²

⁹ Ayntab’da 17. yüzyıl boyunca tapu temessükü ayrıca vakıf arazileri için de düzenlenmiş ve mahkemeye ibraz edilmiş, buna dair örnekler sicillerde tespit edilmiştir. Ancak, bu belgeler hakkında ayrı bir çalışma yapmak mümkündür. Bu nedenle şimdilik bu konunun zikredilmesi yeterli görülmüştür.

¹⁰ Bu konuda bu çalışmada sık sık başvurulan Ömer Lütfi Barkan’ın ve Halil İnalçık’ın eserlerinden başka birkaç örnek için bkz. Vera P. Moutafchieva, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, Columbia University Press, New York, 1988; Bayram Pehlivan, Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu, İlahiyat, İstanbul, 2023, s. 225. (Bundan sonra 2023/a)

¹¹ Bazı temel örnekler için bkz. Mustafa Macit Kenanoğlu, “1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Martha Mundy/Richard Saumarez Smith, *Modern Devlete Giden Yolda Mülk Siyaseti Osmanlı Suriyesi’nde Yönetim ve Üretim*, Çev. Süleyman Kızıltoprak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.; E. Attila Aytekin, “Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire”, *Middle Eastern Studies*, C. 45, S. 6, 2009, ss. 935-951.

¹² Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 3. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1992; Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Çağlar Keyder (ed.) / Faruk Tabak (ed.), Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998; Malissa Taylor, *Land and Legal Texts in the Early Modern Ottoman*

Yukarıda zikredilen çalışmalarda, dikkate alınan bazı sorunsallar, tımar sisteminin feodalizmle ilişkisi ve feodalizmden farkı, miri arazinin “bozulma” sürecine bağlı olarak toprağın özel mülke dönüşüp dönüşmediği meselesi, toprak üzerindeki üretim biçiminin değişimi ve bu durumun sosyo-ekonomik etkileri şeklinde özetlenebilir. Arazi, özellikle miri araziye konu edinen bu eserlerin bir kısmında tapu temessükü kavramı doğrudan veya dolaylı olarak değerlendirilmiştir.¹³ Bu çalışmada, tapu temessükü belgesinin düzenlenmesi ve kullanımına dair daha önce dikkate alınmamış Ayntab mahkemesinden örnekler değerlendirilerek literatüre bir katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Çalışmanın bir önemli amacı, hukukî modernleşme süreci öncesinde temessükün delil olarak işlevini tartışmaktır.

Ayntab Osmanlı egemenliğine girdiğinde öncelikle Arap vilayetine, akabinde Zülkadriye (Dulkadir/Maraş) eyaletine bağlanmış ve bu idari yapı 1818 yılına kadar sürmüştür.¹⁴ 16. yüzyılda Ayntab, Telbaşar ve Nehrülceviz nahiyelerinden oluşan bir kaza niteliğini haiz şehrin¹⁵ 17. yüzyıldaki sosyo-ekonomik durumu ise karışıktır; yüzyıl başında “Celali” isyanları, özellikle de Canbolatoglu’nun varlığı, yüzyıl ortasında ise (1658) Abaza Mehmed Paşa isyanları şehri etkilemiş; yine yüzyılın ortalarında köylülerin toprağı terk etmesi bilinen bir olgu haline gelmiştir.¹⁶ Buna rağmen yüzyıl boyunca şehir refahını belli ölçüde korumuştur denebilir. Yüzyıl ortasından itibaren, şehirli nüfusun tarımsal üretime daha fazla yatırım yaptığı bilinmektedir.¹⁷ Buğday, arpa gibi tahılların yanı sıra şehirde asıl ekonomik değerin üzüm bağları olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸ Nitekim sicillerden de bağcılığa yönelik toprak edinmenin yaygın olduğu görülmektedir. Ayntab’ın tarihinin 17. yüzyıldaki siyasi, sosyal ve ekonomik iniş ve çıkışları yansıtmaya karşın bölgedeki tarım faaliyetlerinin süregitmesi, miri arazi hakkında bir inceleme için uygun bir örnek teşkil ettiğini göstermektedir. Bölgede 17. yüzyıl boyunca *plantasyon* tipi büyük çiftliklerin de ortaya çıktığı ve tapu yoluyla kazanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁹

Çalışmanın ilk bölümünde Osmanlı hukukunda arazi sistemi ve tapu kavramına dair bazı genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise 17. yüzyıl boyunca Ayntab mahkemesi tutanaklarında tasarrufun elde ediliş biçimi ve arazi üzerindeki hakları gösteren tapu belgelerini düzenleyen görevlilerin kimliğindeki (varsa) değişimler tartışılmıştır. Ayntab’da arazi tasarrufunun çeşitli devir yollarıyla kazanımı ve bu süreçte gerçekleşen temessük ve hüccet düzenlenmesine dair örnekler değerlendirilmiş ve bu belgeleri kimlerin

Empire: Harmonization, Property Rights and Sovereignty, Bloomsbury Publishing, Londra, 2023. Sonuncu eser, 16.-19. yüzyıllar arası genel bir çerçeve çizmektedir.

¹³ Örneğin, Pehlivan 2023a, Anton Minkov, “Ottoman tapu title deeds in the eighteenth and nineteenth centuries: origin, typology and diplomatics”, C. 7, S. 1, 2000, Islamic Law and Society, ss. 1-29.

¹⁴ Hüseyin Özdeğer, “Gaziantep”, TDV İA, C. 13, 1996, s. 468; Hülya Canbakal, Society and Politics in an Ottoman Town, Ayntab in the 17th Century, Brill, Leiden, 2007, s. 48

¹⁵ Yüksel Babaninoğlu, Mahbesten Hapishaneye Osmanlı’da Ayntab Hapishanesi, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 40.

¹⁶ Canbakal, 2007, s. 29.

¹⁷ Canbakal, 2007, s. 39.

¹⁸ Canbakal, 2007, s. 38.

¹⁹ Canbakal, 2007, s. 104-105.

hazırladığı, belgeyi talep edenlerin hangi hukukî gerekçeyle tasarrufu kazandığı dikkate alınmıştır. Üçüncü bölümde ise tapu temessükü ve tapu tezkeresinin mahkemedeki işlevi değerlendirilmiştir. Tasarruf yoluyla kullanılan arazilere dair dair çekişmeli vakalar dikkate alınarak ve temessük veya tanık yoluyla kanıtlanabilen vakaların niteliği üzerinde durulmuştur. Bu şekilde modernleşme dönemi öncesinde miri arazi rejiminin değişim geçirdiği bilinen bir dönemde bu değişimin mahkemedeki uygulamayı ne derece etkilediği de tartışılmıştır.

I. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA MİRİ ARAZİ HUKUKU VE TAPU SİSTEMİ

Miri arazi sistemini düzenleyen kuralların kümülatif bir sürecin sonucunda yerleştiği söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu gibi geniş sınırlara yayılan ve farklı iklim koşullarına, iktisadî sistemlere alışkın toplumları bir araya getiren bir devletin tarım arazilerinin yönetimi konusunda benimsediği politika, yerel tarımsal üretimden alınacak verginin niteliği gibi unsurlar arazi hukukunun sistematikleştirilmesi sırasında etkili olmuştur. Ömer Lütfi Barkan, fetih sonrası devletin benimsediği vergi politikasını yerli halkın alışık olduğu vergileri benimsemek ve Osmanlı iktisadî düzenine uyarlamak şeklinde özetlemiştir.²⁰ Bu ilke, İslam'ın ilk ortaya çıkıp devletleşmeye başladığı dönemden itibaren uygulanmıştır denebilir. Böylece yeni bir fetihten sonra bölgenin iktisadî durumunu *tahrir* adı verilen sayımla araştıran Osmanlı bürokrasisi, bu sürecinde akabinde o bölgede yürürlükte olacak bir sancak kanunnamesi hazırlamıştır. Bu kanunnamelerin önemli bir kısmında eski dönemden kalma bazı vergilerin korunacağı, bazılarının ise bidat kabul edildiği ve artık uygulanmayacağına dair kurallar mevcuttur. Bu bağlamda arazi ve vergi hukukunda *kadîmden beri* süregiden uygulamalara sık sık başvurulduğu söylenebilir.²¹

Kanunnamelerdeki bu farklı terimler, miri arazi hakkında herhangi bir uyuşmazlığı çözmekle yükümlü, medrese tedrisatından geçmiş ve fıkıh eğitimi almış kâdılarının karar verme ve belge düzenleme aşamasında bir sorun teşkil etmiştir.²² Bu sorunu Ebussuûd Efendi'nin Üsküp ve Selanik Kanunnamesi'nden anlamak mümkündür: Reaya ve hatta kâdılar, reayanın elinde tuttuğu toprağın hukukî statüsünü tam olarak bilememekte ve bazen hukuka aykırı işlemler yapmaktadırlar.²³ Ebussuûd (ö. 1574) –ve ondan evvel bir ölçüde İbn Kemal (ö. 1547)- bu sorunu arazi ve vergi düzenini İslam hukuku terimleriyle açıklayarak çözmüşler. Nitekim Halil İnalcık'ın “*Islamization of Ottoman Land and Tax*

²⁰ Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. LXV. Benzer bir görüş ve farklı örnekler için ayrıca bkz. Mehmet Akif Aydın, Osmanlı Hukukuna Giriş: Klasik Dönem, İsam Yayınları, İstanbul, 2023, s. 61-62.

²¹ Örnek olarak: “*Mesela vilayet-i Lipve reayasının kanun-ı kadimleri her senede ki kasım günüdür türkçe koç katımı demekle meşhurdır haneden haneye kırallarına birer Macar filorisin ki yüzer penezdir viregeldikleri eclden yine öyle vireler.*” Barkan, 1943, s. 322.

²² Barkan, 1943, s. LI.

²³ “*...tasarruf idenlerin mülkleri midir değil midir keşif ve beyan olunmadığı sebebden reaya ellerinde olan yerleri öşriye sanub sekizde bir virmeye nizâ idüb ve kendilerin mülkleri sanub sair mülkleri gibi birbirine bey' ve şirâ idüb bazı dahi zuümlarınca vakf idüb vülât ve hukkâm dahi hakikat-ı hâle vâkıf olmayub...*” Barkan, 1943, s. 297.

Law/Osmanlı Arazi ve Vergi Hukuku'nun İslamlaşması" başlıklı makalesi de²⁴, ideolojik bir İslamlaşmadan ziyade, yeknesaklaşma ve standart bir uygulamanın yerleştirilmesi üzerinden değerlendirilmelidir.

Osmanlı miri arazi hukuku 16. yüzyılda bir yandan İbn Kemal ve Ebussuûd gibi iki büyük şeyhülislamın katkılarıyla diğer yandan ise *örf-i sultanî* ile yerleşmiştir.²⁵ Örf-i sultanî " padişahın irade ve fermanlarıyla oluşan"²⁶ hukuk şeklinde tanımlanabilir. Esasen İslam hukukunda devlet başkanının (ya da *ulü'l-emrin*) kanun düzenleyebileceği ve bu yetkinin şer'î hukukun sınırları çerçevesinde kullanılabileceği kabul edilmiştir.²⁷ Ortaya çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun öncesine dayanan *örf-i sultanî*, *siyâset-i sultanî*, *yasağ-ı padişahî* gibi terimlerle aynı anlamda kullanılmıştır.²⁸ Osmanlı Devleti'nde *örf-i sultanî* ile ortaya çıkan hukuk kuralları, kanunlar ve kanun derlemeleri yani kanunnamelerle halka duyurulmuştur.²⁹ Miri arazilerin tâbi olduğu rejimi belirleyen en temel kaynağın, kanunnameler olduğu söylenebilir.³⁰

Miri statüdeki araziler, asıl olarak tarımsal üretim yapılan ve ekilebilir arazilerdir.³¹ Miri arazi köylünün özel mülkü olmadığı için kural olarak köylü tarafından satılamaz, ancak tasarrufu *ferağ* yoluyla devredilebilir.³² Miri arazi üzerinde vakıf kurulması veya araziden elde edilen gelirlerin vakfa bağlanması sultanın bu konuda izin vermesine bağlıdır; aksi takdirde vakıf geçerli olmaz.³³ Bu tip araziler ayrıca terekeye dahil edilmez ve feraiz usulüne göre paylaşılmaz, ancak özel bir miras sistemine göre tek bir kişiye bölünmeden intikâl eder. Bu işleme *intikâl-i adi* denir.³⁴ Miri arazi rehin gibi işlemlere de konu olamaz. Arazi üzerinde sâhib-i arz izniyle dikilen bağ, bahçe, ağaç veya izinle inşa edilen anbar vb. binalar, reyanın özel mülkü olarak kabul edilmekte ve satım yoluyla el

²⁴ Halil İnalçık, "Islamization of Ottoman Laws on Land and Tax", *Essays in Ottoman History*, Eren Yayınevi, 1998, İstanbul, ss. 155-169. Ayrıca bkz. Mustafa Macit Kenanoğlu, "Miri Arazi", TDV İA, C. 30, 2020, s. 158.

²⁵ Halil Cin/Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2009, s. 413; Cin, 1992, s. 60-61.

²⁶ Aydın, 2012, s. 66; Avcı, 2023, s. 133.

²⁷ Halil Cin/Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 3. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2009, s. 85-86.

²⁸ Örneğin Memlûklerde siyâset kavramının yasa ile bağlantısı üzerinde durulmuştur. Bkz. Aydın, 2012, s. 66; Aydın, 2023, s. 35.

²⁹ Aydın, 2012, s. 69-71.

³⁰ Halil Cin/Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995, s. 257.

³¹ Halil İnalçık bu konuda 1528 yılı için %87 gibi bir oran belirtmiştir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 114; Aydın, 2012, s. 369.

³² İnalçık, 1996, s. 13.

³³ Ayntab'da bir vakıf davası nedeniyle şer'iyeye sicillerinde bu konuda fetva da yer almaktadır. "*Zeyd tapu mukaatası ile tasarrufunda olub arz-ı miri olan arazisini taraf-ı sultanîyeden kendiye temlik-i sahih ile temlik olunmadan ber hüccet vakf eylese sahih olur mı? Olmaz.*" Büşra Canpolat, "27 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1076-1077/1666-1667)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2021, s. 204, krş. BOA.MŞH.ŞSC.d 4831 vr. 209.

³⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türk Toprak Hukukuna Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi*, Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 311.

değiştirmesinde ya da miras bırakılmasında herhangi bir hukukî engel bulunmamaktadır.³⁵ Ancak miri arazi üzerindeki bu tip özel mülk yapılar bozulduğu ve özellikle belli bir süre arazi işlenmediği takdirde, tasarruf hakkının tekrar tefvîz edilmesi gündeme gelmektedir. Nitekim köylü araziye sebepsiz yere üç yıl üstüste terk eder veya boş (*boz ve hâli*) bırakırsa sâhib-i arz araziye başka bir kişiye tefvîz edebilir.³⁶ Tefvîz sırasında alınan bedel *resm-i tapu* veya *tapu* olarak bilinir.³⁷

Arazinin ölüme bağlı olarak devri konusunda, başlangıçta yalnız erkek bir raiyyetin erkek evlatları (birden çok erkek evlat varsa hepsine ortak olarak) herhangi bir bedel ödemededen babalarından kalma arazinin tasarruf hakkını alabilmekteyken 1567 yılında bu kural erkek evlat kalmadığı takdirde kız evlat lehine genişletilmiştir.³⁸ Ancak bu düzenlemeye göre, kız evlat erkekten farklı olarak, sâhib-i arza yine *resm-i tapu* olarak bilinen bir bedeli ödemek durumundadır. Ek olarak toprak babanın ölümünden sonra başkasına devredildiyse, erkek evlat için buluşa erdikten sonra on yıllık bir talep hakkı mevcutken kız evlat için bu süre küçük veya bâliğa fark etmeksizin babanın ölümünden hemen sonra başlamaktadır.³⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun, 16. yüzyılın sonundan 17. yüzyılın ortalarına kadar yaşadığı iktisadî, siyasi ve sosyal sorunlar, arazi sistemini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmiştir. Özellikle Celali olarak bilinen ve asker, suhte (medrese öğrencisi) ve eşkiya gibi farklı gruplardan oluşan mütegalibenin baskısıyla köylüler göç etmek durumunda kalmış ve pek çok tarım arazisi boş kalmıştır.⁴⁰ Bu durum, tarımdan alınan vergi gelirlerinin eskisi gibi toplanamamasına sebep olmuştur. Vergi gelirlerinin sürekliliğini korumak öteden beri uygulanan bir politika olduğu için devlet, bu süreçte toprağın derhal tekrar işlenmesini kolaylaştıracak bazı özel önlemler olarak cevap vermiştir. 17. yüzyılın başında, erkek raiyyetin ölümü hâlinde oğlu, kızı ve erkek kardeşi kalmadığı takdirde önce aynı toprakta, sonra aynı köyde yaşayan kızkardeşlerin *resm-i tapu* ödeyerek toprağı devralabileceğı bir fermanla düzenlenmiştir.

³⁵ “Zeyd sâkin olduğu şehrin kurbunda bir kıta yeri koruyub içinde sâhib-i arz marifetiyle eşcar gars ve bina ihdâs idüb davarn yürüdüb tasarruf ider iken fevt olsa ol yerde olan emlâk sair emlakı gibi evladına intikâl ider mi? El-cevab: Yer kendülere verâset tarikiyle intikâl itmez. Üzerinde olan bina ve eşcar-ı mağrûse evladına intikâl ider. Ketebe el-fakir Pir Mehmed”. Fatma Gül Karagöz, “The Evolution of Kanunname Writing in the 16th and 17th-Century Ottoman Empire: A Comparison of Kanun-i Osmanî of Bayezid II and Kanunname-i Cedid”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2010, s. 271.

³⁶ Bu kural II. Bayezid Kanunnamesi'nde şu şekilde düzenlenmiştir: “Ve bir raiyyet ziraata kâbil yerin üç yıl boz komak sipahiye zarardır. Ol zarar defî için üç yıl boz kalan yeri sâhibinin elinden alub gayrı kimesneye tapuya vermek örfe câizdir.” Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. 2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 66.

³⁷ Cin/Akyılmaz, 1995, s. 281.

³⁸ Barkan, 1980, s. 312

³⁹ “Sagir oğlan badi'l-bülüğ on seneye değin babası yerlerin alur. Kız gerek sagire ve gerek kebire olsun babasının fevt gününden on yıla değin alur. Kezalık baba bir karındaşı gerek sagir ve gerek kebir olsun bilâ veled müteveffâ karındaşı yerleri bir tarikile ahara virilmiş olsa vefâtından on yıla değin tapu ile alur, fermân olunmuştur. Sonra alınmaz, kanun-ı muteberdir.” Karagöz, 2010, s.256.

⁴⁰ bkz. Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası Celali İsyanları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 423-463

Kızkardeşi de yoksa bu sefer önce sağ olduğu takdirde babanın, sonra da annenin toprağı tapu ile devralabileceğı 1609 (H. 15 Zilkade 1017) tarihinde yürürlüğe giren bir fermanla kabul edilmiştir.⁴¹

Tüm bu işlemlerde bahsi geçen tefvîz, ferağ, resm-i tapu, tapu temessükü gibi kavramların hukukî olarak ne ifade ettiğı üzerinde durmak gerekir. Tefvîz, sâhib-i arz ve raiyyet arasında yapılan⁴² ve rakabesi devlette kalan toprağın tasarrufunu bir tür kira bedeli karşılığı kazandıran tevzi işlemidir.⁴³ Tefvizin İbn Kemal tarafından *tasarruf hakkının satımı* olarak açıklandığını belirten Bayram Pehlivan, bu şekilde tefvîz sözleşmesinin bir tür kira olarak yorumlandığını ifade etmiştir. Pehlivan ayrıca, Hanefî hukukunda kiranın, menfaatin bir yarar karşılığı satılması olarak tanımlandığını vurgulamıştır, yazara göre İbn Kemal de menfaat ile toprak tasarrufunun devri için kullanılan *hakk-ı karar* ve *hakk-ı tasarruf* kelimeleri eş anlamlı kabul etmiştir.⁴⁴ Ebussuûd bu durumu şu şekilde özetlemiştir: “...*Amma reaya ellerinde olan arazi ne ôşriyyedir ne harâciyyedir. Belki arz-ı memleketdir ki arz-ı miri demekle meşhurdur. Rakabesi beytûlmâlidir; reayaya tasarrufu tefvîz olunmuştur.*”⁴⁵

Ferağ ise bir hakkın kullanımını bedelli veya bedelsiz terk etmek anlamındadır.⁴⁶ Osmanlı toprak hukukunda bu terim, tasarruf hakkının izin alınmak suretiyle “satımı” için kullanılmıştır⁴⁷; miri arazi satılmaz, ancak miri arazinin tasarruf hakkı ferağ edilebilir.⁴⁸ Şer’iyye sicillerinde iki raiyyet arasındaki arazinin tasarrufunun devri için ferağ, ferağ ve tefvîz bazen de sâhib-i arz izniyle *bey’ u şîra* yani satım gibi terimler kullanılmıştır.⁴⁹ Reayanın sâhib-i arz izniyle bey’ u şîra ile devrettiğı toprakların mevcut olması, 16. yüzyıl boyunca karışıklık yaratan unsurlardan biri kabul edilebilir, nitekim Ebussuûd fetvasında bu durum ön plana çıkarılmıştır. Pehlivan’a göre bu terim sorunu, Ebussuûd’un ferağ ve tefvîz terimlerini daha sık kullanmasıyla bir ölçüde çözülmüştür.⁵⁰

Tapu kelimesi hem toprak tasarrufunu gösteren belge hem de arazinin “kirası” karşılığı sâhib-i arza ödenen bedel, yani *resm-i tapu* veya tapu bedeli anlamında kullanılmıştır.⁵¹ Bir diğer önemli terim, *tapu misli* veya *misil tapu*dur. Bu son terim de rayiç bir tapu bedeli anlamında kullanılmıştır.⁵² Ebussuûd

⁴¹ Karagöz, s. 133-134.

⁴² Bu noktada bir duruma dikkat çekmek gerekir; tefviz işlemini devlet adına sâhib-i arz yapmaktadır. Halil Cin ve Gül Akyılmaz bu nedenle tefvizin taraflarını devlet ve köylü olarak tanımlamış, sipahi veya sâhib-i arzın aradaki bağlantıyı sağladığı ve devleti temsil ettiğı üzerinde durmuşlardır. Bkz. Cin, 1992, s. 97; Cin/Akyılmaz, 2009, s. 436.

⁴³ Halil Cin, “Arazi”, TDV İA, C. 3, 1991, s. 345; Cin/Akgündüz, 2011, s. 690; Cin/Akyılmaz, 2009, s. 421.

⁴⁴ Bayram Pehlivan, Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu, İstanbul, İlahiyat, 2023, s. 225. (Bundan sonra 2023/a)

⁴⁵ Ahmet Akgündüz, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2018 s. 909.

⁴⁶ Cin, 1991, s. 345; Cin/Akgündüz, 2011, s. 693.

⁴⁷ Cin, 1992, s. 166.

⁴⁸ Cin/Akyılmaz, 2009, s. 443.

⁴⁹ Bkz.aş. II.A.

⁵⁰ Pehlivan, 2023a, s. 297.

⁵¹ Aydın, 2012, s. 328; Cin/Akyılmaz, 2009, s. 428; Üçok/ Mumcu/ Bozkurt, 2024, s. 245.

⁵² Aydın, 2012, s. 343.

fetvalarında resm-i tapu, *ücret-i muaccele* yani önden ödenmiş kira olarak kabul edilmiştir.⁵³ Bu bedel, bir arazinin tefvîzinde yani köylü tasarrufu ilk elde edildiğinde yine sipahiye ödenmiştir. Barkan tapu bedelini bir yandan da “peşin kira”dan ziyade bir tür satın alma bedeli olarak tanımlamış, ancak bu paranın mülkiyeti satın almak için gerekenden düşük olduğunu eklemiştir.⁵⁴ Anton Minkov, Bulgaristan Arşivi’ndeki örneklerle dayanarak 18. ve 19. yüzyılda tesis edilmiş tapuları değerlendiren çalışmasında, tapunun miri, vakıf ve hatta mülk toprak için dahi çıkarıldığını söylemektedir.⁵⁵

Tapu sözleşmesinin, belgelerde farklı şekillerde ifade edildiğine dikkat çeken Pehlivan Üskübi, Boyabadi gibi müftülerin fetva mecmuaları ve *Kanunname-i Cedid*⁵⁶ üzerinden, bu sözleşme için *hakk-ı karar*, *izin akçesi*, *tapu akçesi*, *tapu-yu zemin* gibi kelimelerin; tapu hakkını gösteren belge içinse *tapu tezkeresi*, *tapu temessükü*, *tapuname*, *tapu* gibi kelimelerin kullanıldığı sonucuna ulaşmıştır.⁵⁷ Minkov’a göre tapu belgeleri resm-i tapu bedelinin ve toprak devri kaydının bir araya gelmesiyle oluşmuş; bu birliktelik 16. yüzyıl ortasında başlayıp 17. yüzyıl ortasında son şeklini almıştır.⁵⁸ Esasen 16. yüzyılda reaya arasındaki devrin ikili bir işleme dayandığı yine Ebussuûd tarafından açıklanmıştır: “*Sual: Vîlayet-i Rumeli’nde, reaya ellerinde olan arazinin bey’ ü şîrâsının vedia ve i’aresinin ve şûfa ve istibdâlinin sihhatinde, anda olan kudât-i müslimîn ki hüccet verip ve sicillerine kayd ederler, şer’-i şerîfe muvafık mıdır? Cevap: Muhaliftir, hemen itibar sipahilerinin tapuya vermesidir. Kudât bey’ ü şîra yazmak hatadır. Zeyd tasarrufunda olan tarlalarının tasarrufunu Amr’a tefvîz edip mukabelesinde şu miktar akçe alıp feragat ettikde sipahisi olan Bekir dahi şu miktar tapu resmi alıp Amr’a verdi deyü yazmak gerektir.*”⁵⁹

Böylece ferağ işleminde ikili bir ödeme söz konusudur; önceki mutasarrıfa ödenen arazinin tasarruf hakkının ferağ bedeli ve sâhib-i arza ödenen resm-i tapu. Tefvîz bedeli de dahil olmak üzere bu bedellerin neye göre tespit edileceği konusunda kuşkusuz öncelikle arazinin verimi, örneğin senede kaç defa ürün verdiği gibi ölçütler dikkate alınmıştır. Pehlivan’ın önemli bir tespiti, 16. yüzyıl İstanbul şer’iyye sicillerinde sâhib-i arzın izniyle yapılan resm-i tapu olarak ferağ bedelinin 1/10 oranında bir bedel ödenmesinin neredeyse standart hale gelmesidir.⁶⁰ Buna karşın, incelenen Ayntab şer’iyye sicillerinde taraflar arasındaki ferağ sırasında sâhib-i arza ödenen bedelin ne olduğu konusunda

⁵³ Minkov, 2000, s. 6; Aydın, 2012, s. 370; Üçok/Mumcu/Bozkurt/, 2024, s. 245.

⁵⁴ Barkan, 1980, s. 305.

⁵⁵ Minkov, 2000, s. 4.

⁵⁶ Miri arazi rejimine dair 16.-17. yüzyıllarda hazırlanmış çeşitli kanun, fetva ve fermanları bir araya getiren bu kanunname derlemesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Karagöz, 2010, s. 90-122; Bünyamin Pınar, “Kanun and Sharia: Ottoman Land Law in Şeyhülislam Fatwas from Kanunname of Budin to the Kanunname-i Cedid”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, İstanbul, 2015, Malissa Taylor, Land and Legal Texts in the Early Modern Ottoman Empire : Harmonization, Property Rights and Sovereignty, Bloomsbury Publishing, Londra, 2023.

⁵⁷ Pehlivan, 2023a, s. 144.

⁵⁸ Minkov, 2000, s. 1.

⁵⁹ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Yüzyıl Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 167; Pehlivan, 2023a, s. 214.

⁶⁰ Pehlivan, 2023a, s. 206.

herhangi bir kayıt dikkati çekmemiştir. Bu eksikliğin çeşitli gerekçeleri olabilir, ancak bu bedelin Ayntab'da sicile kaydedilmemiş olması sâhib-i arzın arazi ferağı üzerinden böyle bir bedel tahsil etmediği şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu durum her şeyden önce sâhib-i arz açısından bir gelir kaybı yaratacaktır ve böyle bir vazgeçme ihtimal dahilinde gözükmemektedir.

Tapu temessükü, miri arazinin tasarrufunun tefvizi sonrasında, sâhib-i arz tarafından düzenlenen ve hak sahibine verilen ve “tasarruf vesikası”⁶¹ olarak tanımlanabilecek bir belgedir. Tımar sahiplerinin, kendilerine ödenen vergi karşılığı dağıttığı arazinin bir tür tasarruf senedi olan bu belgeler için *zaim senedi* teriminin kullanıldığı, Cin ve Akgündüz tarafından zikredilmiştir.⁶² Mehmet Zeki Pakalın da *sipahi senedi* teriminin aynı anlamda kullanıldığına dikkat çekmiştir.⁶³ Temessük kelimesi Osmanlı hukuk dilinde senet anlamında kullanılmıştır; genelde iki kişi arasında bir bedelin ödenmesi, bir malın teslimi gibi durumlarda karşı tarafa verilen bir belgedir.⁶⁴ Sâhib-i arzdaki alınan bu belgenin, hak sahibinin herhangi bir anlaşmazlık sırasında mahkemeye sunabileceği delillerden biri olduğu düşünülebilir. Ancak, İslam hukukuna göre, usulüne uygun olarak ve dürüst, güvenilir kişiler tarafından yapılan şahitlik, kanıtların (*beyyine*) arasında en önemlisi ve güvenilir olanı sayılmakta⁶⁵ ve “kesin delil” kabul edilmektedir.⁶⁶ Bu bağlamda, şahitlerin doğru söz söyleyen, güvenilir, adil kişiler olmaları önem arz etmektedir.⁶⁷ Davalı tarafın, şahitlerin dürüst olmadıklarına dair iddiaları mevcutsa, kâdı bunu araştırıp ortaya çıkarmakla yükümlüdür.⁶⁸ Belgelerde, şahitlerin dürüst ve adil olduğu, haklarında kullanılan “*udûl-i müsliminden*” kelimelerinden anlaşılabilir. Sicillerde, şahitlerin niteliği konusunda araştırma sürecine dair bir ifade yer almaz. Ancak, kullanılan mezkûr sıfat ile, şahitlerin adil kişiler oldukları vurgulanmıştır.⁶⁹ Şahitler hakkında yapılan denetim ise “*ba'de't-tadili's-şer'i ve't-tezkiyyeti's-şer'iyye*”⁷⁰ ifadesiyle kayda geçmiştir. Tanığın adil, dürüst bir kişi olduğunun neye göre ölçüleceği konusunda çeşitli yorumların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin zina yapmamış olmak, günahattan kaçınmak, iffetli davranmak gibi özellikler dikkate alınmıştır.⁷¹

⁶¹ Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü C. 3, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 453.

⁶² Cin/Akgündüz, s. 690.

⁶³ Pakalın, 1972, s. 400.

⁶⁴ Mübahat Kütükoğlu, “Temessük”, TDV İA, C. 40, 2011, 413.

⁶⁵ Wael B. Hallaq, Shari'a: Theory, Practice, Transformations, Cambridge University Press, New York, 2009, s. 348.

⁶⁶ Yılmaz Yurtseven, “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi (YBHD), C. 2, 2018, s. 88.

⁶⁷ Yasemin Kurtoğlu, Tanzimat Dönemi Osmanlı Yargılama Hukukunda İspat Vasıtaları, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s. 51-55.

⁶⁸ Ekrem Buğra Ekinci, Türk Hukuk Tarihi, Arı Sanat, İstanbul, 2024, s. 241.

⁶⁹ İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdü'l-udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş”, Osmanlı Araştırmaları, C. 54, 2018, s. 312-313.

⁷⁰ Erünsal, 2018, s. 313.

⁷¹ Melikşah Aydın, Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2021, s. 120-121.

İslam-Osmanlı hukukunda yazılı belgenin etkisi ve güvenilirliği, şahitler ve ikrardan⁷² sonra gelmektedir.⁷³ İkrar, bazı fakihlere göre kişinin kendi aleyhinde yaptığı şahitliktir.⁷⁴ İkrarın geçerli olabilmesi için de kişinin bu konuda tehdit edilmemiş olması, görünür ve bariz olan duruma aykırı ikrarda bulunmaması gibi bazı şartlar aranmıştır.⁷⁵ Bu bilgiler çerçevesinde anlaşılabileceği üzere, İslam hukukunda yazılı belgenin delil olarak kabul edilebilmesi için, içeriğinin doğrulanmış olması gerekmektedir. Bu durumun miri arazi rejimine de yansıdığı fetva literatürü üzerinden görülebilir; tapunname içeriklerinin de şahitle kanıtlanması gerekmektedir.⁷⁶ Çalışmada incelenen dönemde miri arazi tasarruf eden köylülerin bazen sipahiden alınan belgeye ek olarak kâdından hüccet talep ettikleri dikkati çekmiştir.⁷⁷ Miri arazinin tasarrufunun kazanımı sırasında bu belgelerin ne şekilde hazırlandığı bir sonraki bölümde incelenmiştir. Usul ve ispat kurallarının Aynatab'daki uygulamaya ne şekilde yansıdığı ise bu çalışmada kısmen yanıtlanabilen bir sorudur.⁷⁸

II. AYNTAB'DA MİRİ ARAZİ TASARRUFUNUN KAZANILMASI

A. MİRİ ARAZİ ÜZERİNDE FERAĞ VE TEFTİZ

Ayntab'da miri arazi tasarrufunun sâhib-i arzdan tefvîz, intikâl veya önceki mutasarrıftan ferağ yoluyla kazanıldığı örnekler şer'îyye sicillerinde kayda geçmiştir. Bu hususta dikkati çeken bir diğer belge tipi, henüz arazinin yeni mutasarrıfa devredilmediği ancak eski yahut hâli hazırdaki mutasarrıfın arazi üzerindeki haklarından vazgeçme beyanına dayanan belgelerdir.

İncelenen en erken tarihli defterde, miri arazinin üzerinde *tiyek* veya bağ kütüğü bulunan yerler için temessük talep edilmesine dair birkaç belge dikkati

⁷² İslam-Osmanlı hukukunda *beyyine* şahitlik, yazılı delil ve kesin karineyi içine alan geniş bir kavramdır. İkrarın ise çekışmeyi kendiliğinden sona erdirdiği, ancak beyyineden farklı nitelikte olduğu söylenebilir. Hadi Sofuoğlu, Osmanlı Yargılama Hukukunda Beyyine/Delil Hiyerarşisi, Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 25-27 Ekim 2021, Türkiye Adalet Akademisi, Ankara, 2021, s. 1135-1136.

⁷³ Ali Bardakoğlu, "İspat", TDV İA, C. 22, 2000, s. 492-493; Yurtseven, 2018, s. 91.

⁷⁴ Kurtoğlu, 2023, s. 31.

⁷⁵ Kurtoğlu, 2023, s. 33-34.

⁷⁶ "Arâzî-i emîriyeye müteallik davada mazmunu sâbit olmayan sâhib-i arz temessükü mamûl bih olur mu? Cevab: Olmaz." Pehlivan, 2023a, s. 217. Bu konuda genel kuralı gösteren bir fetva şu şekilde düzenlenmiştir: "Müddeî yedinde olup mazmunu sabit olmayan temessük ile amel olur mu? El-cevab: Olunmaz." Bkz. Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behçetü'l-Fetava, Süleyman Kaya vd. (haz.), Klasik Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 438.

⁷⁷ Hüccet kâdı tarafından hazırlanan, hükme dayanmasa da başka bir ilama temel teşkil edebilecek bir tür senettir. İlam ise kâdı tarafından verilen kararı içeren belgedir. Ahmet Akgündüz, "İlam", TDV İA, C. 22, 2000, ss. 72-73; Mustafa Oğuz/Ahmet Akgündüz, "Hüccet", TDV İA, C. 18, 1998, ss. 446-450; Mübahat Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994, s. 345, s. 350.

⁷⁸ Boğaç Ergene 17.-18. yüzyıllarda Kastamonu ve Çankırı sicilleri üzerinden yaptığı araştırmasında mahkemede ağırlıklı olarak tanık dinleten tarafın davayı kazandığı yönünde veri elde etmiştir. Bkz. Boğaç Ergene, "Evidence in Ottoman Courts: Oral and Written Documentation in Early-Modern Courts of Islamic Law," Journal of the American Oriental Society, C. 124, S.3, 2006, s. 473-474.

çekmiştir. Bu durum aynı dönemde sürdürülen iktisadî faaliyetlerin niteliği açısından da değerlidir. İlk örnekte Kastel Mahallesi'nden⁷⁹ Derviş Ali isimli birine aynı mahallede “*iki yüz elli kütük alur*” yerin “*kanun üzere tapuya verildiği*” kayda geçmiştir. Belgede Ali için kullanılan “*eline tezkere verildi ki vakt-i hâcette temessük edine*”⁸⁰ ifadesi en azından bu örnekte tezkere ve temessükün farklı algılandığını düşündürmektedir.⁸¹ Bir ihtimal burada temessük, hüccet ile aynı anlamda kullanılmış olabilir. Hemen bu belgenin akabindeki örnekte ise Koyunhanı yakınından Ali'nin “*iki yüz kütük alur bağ yeri hâli*” olduğu yani boş kaldığı ve arazinin ziraat için Hamza'ya tapuya verildiği ve temessükün düzenlendiği kayda geçmiştir. Bu belge de Ayntab Mirliwa'sının ağzından kaleme alınan ve kâdıya gönderilen bir mektup gibidir. İlk belge 13-22 Haziran 1595 (H. Evail Zilhicce 1003), ikinci belge ise Eylül Ekim 1612 (H. Şaban 1021) tarihlidir. İkinci belgeye eklenmiş “*yedine temessük verildi ki aherden kimesne mâni olmaya*” ifadesi de dikkate değerdir; bu ifadeyle ileride olası çekişmelerin de dolaylı olarak işaret edildiği düşünülebilir. Belgelerde bedelden bahsedilmemiş ancak ikinci belgenin altına bir tür tuğra çekilmiştir. Bu iki örnekten ilkinin erken tarihli olması, başka bir hata mevcut değilse mektubun tarihiyle sicile kayıt tarihinin farklı olabileceğini düşündürmektedir. Aynı defterde benzer son bir örneğe Divan-ı Hümayun kâtibi Hasan Çavuş'un ismini taşıyan 1619 tarihli bir mektuptur. Bu mektupta, Şumla isimli bir köye yakın bin kütüklük bir arazinin on yılı aşkın süredir boş ve harap olduğu ve bu nedenle de “*tapuya müstehak*” olduğu belirtilmiştir. Mektuba göre Bekir isimli bir kişi resm-i tapusunu kanun üzere ödemiş ve dolayısıyla arazi kendisine tapuya verilmiştir.⁸²

Ayntab sicillerinde miri toprağın tasarrufunun el değiştirmesi için yapılan işlem için ferağ terimi kullanılmış ancak bazı örneklerde sâhib-i arzın da müdahil olduğu satım işlemiyle devir söz konusu olmuştur. Bu tarz çelişkili kullanımlar bazen aynı sicil defterinde dahi mevcuttur. Yüzyıl başından birkaç örnek vermek gerekirse, ilk vakada Dülük Köyü'nden bazı kişiler, Şam yeniçerilerinden olduğu belirtilen Abdülgani Beşe'nin vekili Halil Beşe'ye, köydeki yerlerinin tasarrufunu ve hakk-ı kararını ferağı ve “*mukabele-i tefvîz*”i karşılığında otuz üç *sikke-i hasene* ile atmış *guruş* aldıklarını beyan etmiştir.⁸³ Aynı defterde Revan nahiyesinde Gökviran Mezrası'ndan Süleyman Bin Mehmed'in Memi Ağa'ya çiftlik yerlerinin tasarruf ve hakk-ı kararını “*sâhib-i arz marifetiyle*” satmıştır (*bey'*).⁸⁴ Bu olay özelinde çiftlik yerleriyle birlikte “*üç beyt ve bir havlu*” da satılmıştır. Bu üç kalem özel mülktür, ancak mevrada yer alan çiftliğin zemini miridir, dolayısıyla sâhib-i arz devreye girmiştir. Aynı defterde bir diğer çiftlik

⁷⁹ Tezde “*Kasutlu*” yazılmıştır. Krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4816 vr 164/2; Özoğlu, 2021, s. 133.

⁸⁰ Sevil Özoğlu, “12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619 s. 303-397)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2021, s. 56.

⁸¹ Bkz. aş.

⁸² Özoğlu, 2021, s. 99-100. BOA, MŞH.ŞSC.d 4816, vr. 357

⁸³ Ayten Belk, “10 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1012-1014/M1603-1605) (S. 3-101)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kilis, 2021, s. 150-151.

⁸⁴ *Marifet* kelimesi tezde “*mukırrıfette*” olarak okunmuştur. krş. Belk, 2021, s. 171-172; BOA.MŞH.ŞSC.d. 4814 vr 40/2.

devrinde ise ferağ ve tefvîz terimleri kullanılmıştır.⁸⁵ Bir diğer defterde ise *hakk-ı kararın ve tasarrufun bey'i* ifadesi kullanılmıştır. Bu son işlem Ayntab siciline kaydedilen ancak Konya'da Gürsünlü köyüne yakın bir çiftlik ve bir göz değirmen üzerinde gerçekleşmiştir. Vekil aracılığıyla devredilen bu mal belli ki yine arazisi miri, arazi üzerindeki yapıların mülk olduğu bir bütündür.⁸⁶ Sâhib-i arzın devreye girdiği bu satım işlemlerinin de temelde ferağ niteliğinde olduğunu düşünmek gerekir. Bu iki olay özelinde kullanılan çiftlik kelimesinin miri arazi ve üzerindeki mülk eşyayı kapsayan bir birim olduğu ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıldan sonra, özellikle Balkanlar'da giderek sayısı arttığı bilinen büyük, köylünün ücretli işçi olarak çalıştığı, plantasyon tipi çiftlikten farklı olduğu düşünülebilir.⁸⁷

Yüzyıl sonunda el değiştirme konusunda halen *ferağ ve tefvîz* kelimeleri kullanılmaktadır. Örneğin Satı bint Mustafa, kendisine babasından intikal eden tarlanın tasarruf hakkını, babasının borçlu olduğu Mustafa'ya on beş esedî guraşa ve sâhib-i arz izni ile ferağ ve tefvîz etmiştir. Bu olay 16 Ocak 1698 (H. 4 Receb 1109) tarihinde kayda geçmiştir.⁸⁸ Aynı dönemde Osman Ağa bin Hasan'ın ölümünden sonra sahip olduğu gayrimenkullerin akıbetini içeren belgede, bu sefer dolaylı olarak bir devirden bahsedilmiştir. Osman'ın üç mirasçısı vardır, bunlar sırayla eşi Zeliha bint Abdullah, erkek kardeşi Hüseyin ve kız kardeşi Fatıma'dır. Bu koşullar altında hatırlanacak olursa arazinin tasarrufunun Hüseyin'e intikal etmesi icap ederdi. Nitekim belgede Hüseyin'in ağzından kaleme alınan *intikâl-i adi* ifadesi yer almıştır. Buna göre, Hüseyin, kendine geçen iki kıta tarlanın ¼ hissesinin tapusunu Fatıma'nın oğlu ve vekili olarak huzurda bulunan Mehmed Çelebi'ye, bir diğer hissesini ise Zeliha'ya sâhib-i arz izniyle atmış üç guraşa ferağ ve tefvîz ettiğini beyan etmiştir. Belgenin bundan sonraki kısmında Mehmed Çelebi ve Zeliha'nın paylarına düşen arazinin tespitine dair bilgi verilmiştir. (*hisselerini tayin ve tahsise râğiban*) Bu belge de 24 Şubat 1698 (H. 13 Şaban 1109) tarihinde kayda geçmiştir.⁸⁹

Aynı defterde yaklaşık bir ay sonra bir diğer el değiştirme örneği yer almaktadır. Bu sefer Hayık-Müslüman Mahallesi'nde oturan Fatıma bint Abdülkadir, Mehmed Ağa bin Osman'a Gülek Köyü'nde yer alan tarla tasarrufunu ve bağları devretmiştir. Fatıma'nın ağzından çıkan ifadeye göre bu tarlalardan biri kendisine erkek kardeşi Seyyid Mehmed'in ölümünden sonra geçmiştir ve Fatıma bu *intikâl-i adi*yle devredilen tarlayı tapuyla alıp zabt etmiştir. 11 Mart 1698 (H. 28 Şaban 1109) tarihinde kaydedilen bu belgenin amacı

⁸⁵ Belk, 2021, s. 350.

⁸⁶ Zeynep Söylemez, "24 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve değerlendirmesi (1064-1605)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2021, s. 101.

⁸⁷ Halil Cin, Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. yüzyıl başındaki iktisadi ve sosyal krizlerin akabinde sermaye sahibi mütegalibenin köylünün elinden aldığı araziye köylüye kiraya vermesini miri arazinin fiili anlamda mülk hâline gelme şekillerinden biri olarak yorumlamaktadır. Cin, 1992, s. 329. Ayrıca bkz. Cin/Akyılmaz, 1995, s. 359-364.

⁸⁸ Mehmet Akif Demirci, "47 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1108-1109) (s. 1-125), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2017, s. 119-120

⁸⁹ Betül Çiftçi, "49 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1108-1109) (s. 1-125), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2017, s.79-80.

beş farklı tarlanın tasarrufunun, sâhib-i arz izniyle Mehmed Ağa'ya ferağ edilmesi ve bağların da *ahz ü kabz*ıdır.⁹⁰ Bu dönemden son örnekte ise Ayntab Kalesi neferatından İbrahim Beşe bin Ali isimli kişi Osman bin İsa'ya toplam dört tarlanın tasarrufunu sâhib-i arz izniyle devretmiştir.⁹¹ İbrahim Beşe kendisinin de tarlaları "*marifet-i sâhib-i arzla*" tasarruf ettiğini ve halen sefere memur olduğu için devredeceğini zikretmiş, daha doğrusu kâtip meseleyi böyle yazmıştır. Bu durum şunu da işaret ediyor olabilir: Büyük bir ihtimalle İbrahim Beşe bu arazileri boşken sâhib-i arzdan almıştır. Ancak sefere gideceği için araziye devretmek istemektedir. Zira arazi kendi hakimiyeti altında üç yıl boyunca boş kalırsa bu sefer belli bir sürenin sonunda sipahi tarafından el konabilecektir. Bu nedenle de tarlaları sâhib-i arz izniyle ferağ ve tefviz etmiş, karşılığında atmış üç kuruş almıştır. Bu belge de 2-10 Mayıs 1698 (Evahir-i Şevval 1109) tarihinde kaydedilmiştir.⁹² Bu örnekte İbrahim Beşe'nin seferden önce böyle bir girişimde bulunması, toprağı boş bıraktığı takdirde kaybedebileceği bilgisini haiz olduğunu düşündürmektedir.

Çalışmanın bu kısmında dikkate alınması gereken ikinci belge tipi, önceki mutasarrıfın haklarından feragat ettiği mallardır. İlk örnekte, Mamure isimli bir kadının tasarrufundaki bağın harabe olduğu kaleme alınmıştır. Kadının ifadesine göre, "*Kal'a'dan Ahmed bin Şaban*" kendisinden hak talep etmektedir. Mamure'nin, bağı Ahmed'in tefviz edebileceğini kabul ettiği ve kendi haklarından vazgeçtiği "*her kime tapuya verirse versin*" ifadesiyle kaydedilmiştir.⁹³ Bu örnekte Ahmed hakkında "*kal'a'dan*" kelimesinin kayda geçmesi iki şekilde yorumlanabilir. İlk ihtimalde kale çevresindeki mahallelerden birine yerleşik olmak kastedilmiş olabilir. İkinci ihtimalde ise Ahmed'in Ayntab kalesinde askerî gruba mensup olması mümkündür. Ayntab sicillerinde kelimenin her iki anlamda da kullanıldığı örnekler görülmüştür.⁹⁴

Belge bir ihtimal bir sonraki bölümde de örnekleri incelenen "tecdid-i temessük" benzeri niteliktedir; bağ harap olsa da sâhib-i arz, önce hâli hazırdaki mutasarrıfın resm-i tapuyu ödeyip ödeyemeceğini dikkate almaktadır.⁹⁵ Başka bir örnekte Karayörük Köyü'nden Himmet bin Kara Ali, Abdülkerim Bey'e aynı köydeki çiftliğini devretmiştir. Himmet'in ağzından kaleme alınan ifadeye göre kendisinin çiftliği ziraat ve hırsaset etmeğe "*iktidarı yoktur*" ve çiftlik üç yıldan

⁹⁰ Çiftçi, 2017, s. 105-106.

⁹¹ "*Neferat*" kelimesi tezde eksiktir. Krş. Çiftçi, 2017, s. 159-160. BOA, MŞH.ŞSC.d.4853 vr. 94.

⁹² Tezde "*evahir-i Şevval*" yerine buna tekabül eden "*21-29 Şevval*" kelimeleri kullanılmıştır. Krş. Çiftçi, 2017, s. 159-160; BOA, MŞH.ŞSC.d.4853 vr. 94.

⁹³ Asıl belgede hak kelimesi muhtemelen sehven kef ile yazılmıştır. Ayrıca "*her kime*" kelimesi tezde "*her kim*" olarak yazılmıştır. Krş. BOA.MŞH.ŞSC.d. 4814, vr. 96/1; Belk, 2021 s. 385-386.

⁹⁴ Örneğin, "...kasaba-i Ayntab kal'asından Hacı Mustafa bin Hızır Efendi..."; "*nefs-i kal'ada sâkin etbâ-yı sipahiyândan el-Hac Mehmed*". Bkz. Elif Kılıç "12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619 s. 205-304)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2022, s. 124; Melahat Arıkan, "12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619 s. 105-204)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2017, s. 91.

⁹⁵ Bkz. III.B.

uzun süredir boş durmaktadır. Bu nedenle de köyün sipahisi⁹⁶ Mehmed Bey, çiftliği Abdülkerim'e tapuya vermiştir ve resm-i tapu alınmış ve temessük düzenlenmiştir. Himmet bin Kara Ali bu duruma kendisinin razı olduğunu ve dava açmayacağını belirtmiştir. Bu olay 13-23 Eylül 1654 (H. Evail Zilkade 1064) tarihinde kayda geçmiştir.⁹⁷

Bu belgelerde zikredilen işlemleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Himmet bin Kara Ali ile Abdülkerim Bey arasındaki işlemi tipik bir ferağdan ayıran, toprağın üç yılı aşkın süredir boş durmasıdır. Mamure'nin durumunda ise yeni bir alıcı yoktur. Kıyaslamak gerekirse sefere gittiği için tarlasını devreden İbrahim Beşe'nin durumu hatırlanabilir. Mamure ve Himmet'in herhangi bir ferağ bedeli aldıklarına dair bilgi belgelerde yer almamıştır. Dolayısıyla incelenen son iki belgede asıl önemli unsur, eski mutasarrıfların haktan feragat etmelerini kayda geçirmek olabilir.

B. AYNTAB'DA TAPU BELGELERİNİ DÜZENLEYEN KİŞİLER

Osmanlı modernleşmesi öncesinde sipahi, sâhib-i arz sıfatıyla tapu belgesini düzenleyebilen kişilerden yalnız biriydi. Nitekim 1858 tarihli *Kanunname-i Arazî*'nin Ali Haydar Efendi tarafından hazırlanan şerhinde sâhib-i arz kavramının sipahiye aşkın bir anlamı mevuttur. Yeni bir bürokratik düzen başlamıştır; ancak kanunun şerhinde bu yeni dönemde de miri arazinin üzerinde kurulacak ferağ ve ferağ bi'l-vefa sözleşmesine izin verecek kişinin sâhib-i arz olduğu açıkça zikredilmektedir.⁹⁸ 19. yüzyılda bu kişi artık devletin maaşlı memurudur. Acaba 17. yüzyıl boyunca Ayntab'da boş toprağı kim tefviz etmekte, tapu temessükü düzenlemektedir? Bir başka deyişle modernleşme öncesinde ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı olarak bilinen 1300-1600 yılları sonrasında, hangi gruba mensup kişiler sâhib-i arzdır? Ayntab'da bu görevi yapan kişi halen sipahi midir yoksa sicile başka grupların sâhib-i arz olduğu örnekler yansımış mıdır? Bu noktada öncelikle 17. yüzyılın ikinci yarısında Ayntab'daki belgelerde terim olarak sancak beyinin yerini giderek vekili olan mütesellimin⁹⁹ aldığını belirtmek gerekir. Bu vekillik bazen "satış" yoluyla devralınmaktadır; örneğin 1684 yılında Süleyman Paşa'nın kendi görevini El-Hac Mehmed isimli birine bir yıllığına *furuht* ettiği yani sattığı kayda geçmiştir.¹⁰⁰

Bu kısımda incelenecek ilk örnek çekişmeli bir vakadır. Akyol Mahallesi'nden Ahmet Bey'in Mehmed bin Mustafa'yla olan davasına dair belgede, tapu temessükünün Ayntab'da mirliya olan Mahmud Bey tarafından düzenlendiğine dair bilginin verildiği görülmektedir.¹⁰¹ Bu olayda Ahmed Bey

⁹⁶ Tezde bu kelime seyyahısı okunmuştur. krş. BOA.MŞH.ŞSC.d. 4828 vr 15 11/2; Söylemez, 2021, s. 67.

⁹⁷ Söylemez, 2021, s. 67.

⁹⁸ "*Metn-i kanundan müstefad olduğu vechle ferağ bi'l-vefada dahi izn-i sâhib-i arz şart olub...*". bkz. Ali Haydar Efendi, Şerh-i Cedid li Kanun-ı Arazî, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, H. 1321, 1903/1904, s. 504.

⁹⁹ Mütesellim, bey henüz eyalete gitmediyse veya sefere çıktıysa onun yerine eyaleti yönetmiştir. Bkz. Üçok/Mumcu/Bozkurt, 2024, s. 255.

¹⁰⁰ Canbakal, 2007, s. 52.

¹⁰¹ Bedia Güvenç, "45 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin 101.-200. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1107-1108/M. 1696/1697)", yayımlanmamış

“köy viranesi”¹⁰² olduğu söylenen bir tarlanın 40-50 yıldır *boz ve hâli* kaldığını ve kendisinin 1695-1696 (H. 1107) yılında tarlanın resm-i tapusunu Mahmud Bey’e ödediğini ve ondan tapu temessükünü aldığını beyan etmiştir. Araziyi edindikten sonra üzerine bağ dikerek ihya eden Ahmed bu baği satmak istemektedir. Mehmed’in kendisini bu konuda engellediğini ifade eden Ahmed’in bu iddiaları Mehmed’e sorulmuş, o da Ahmed’in haklarını ikrar etmiştir. Bu davayla ilgili bilgi, 30 Ağustos 1696 (H. Gurre-i Safer 1108) tarihinde kayda geçmiştir. Olayda belge ibraz edilmeden davalı Mehmed’in karşı tarafın haklarını ikrar ettiği dikkate alınmalıdır, dolayısıyla Mehmed’in ikna edilmesi için bazı etkenlerin mevcut olması gerekir. Belgede sâhib-i arz mirliya yani sancak beyi olan Mahmud Bey’dir. Dolayısıyla klasik anlamda miri sisteme uygun bir tefvîz gerçekleşmiştir. Ancak, Canbakal yüzyıl sonunda mirliya olarak kayda geçen kişilerin aslında vekil olabileceği uyarısını yapmaktadır.¹⁰³

Bu belgede Mahmud Bey’in yalnız ismi zikredilmiştir. Bazı çekişmeli vakalardaysa tapuyu hazırlayan kişinin bizatihi mahkemede gözüktüğü kayda geçmiştir. Bu örneklerden biri, Fatıma Hatun ve Monla Ahmed bin Ekşi Ali’nin davasıdır.¹⁰⁴ Fatıma Hatun’un iddiasına göre, Ayntab’ın köylerinde birkaç adet tarla, babasına aittir, ancak babasının ölümünden sonra köyün zabiti ve belgeye göre huzurda olan Ali Bey tarlaları kendisine “*kanun üzere tapuya vermiş*” ayrıca adına “*hat ve hatemini havi tapu temessükü*” düzenlemişken Monla Ahmed tarlaları zabt etmektedir.¹⁰⁵ Fatıma tapu temessükünü de mahkemeye sunmuştur. Durum Monla Ahmed’e sorulduğunda, cevap olarak tarlaların Fatıma’nın babası Ömer bin Ömer’e ait olduğunu kabul etmiş, ancak babası öldüğü zaman, huzurda olan zabitin tarlayı Fatıma’ya teklif ettiğini ve *tapuyu misli* ile arz ettiğini buna karşın Fatıma’nın tarlaları istemediğini (*ibâ ve imtina*¹⁰⁶) belirtmiştir. Monla Ahmed’in iddiasına göre bundan sonra kendisi tarlaları zabitten almıştır. Buna dair kendisine kanıt sorulunca Monla Ahmed kanıt gösterememiştir. Bunun üzerine mahkeme *kasr-i yedine* yani feragatine karar vermiş, bu mesele 31 Mart-10 Nisan 1700 (H. Evası-1 Şevval 1111) tarihleri arasında kayda geçmiştir.

Bu olayda temessükü düzenleyen Ali Bey “karye zabiti”dir. Zabıt kelimesi Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme öncesinde birkaç anlama gelmektedir. Belli bir işi yapmakla, kontrol etmekle görevli olan zabıt kelimesi bazen vergiyi toplayan kişi için kullanılmış; örneğin Farsça tahsildar kelimesinin muadilinin *zabıt-i mahsul* olduğu dikkati çekmiştir. Bu kelime bazı sancak kanunnamelerinde de vergi toplayan veya amil anlamındadır; örneğin Taşoz Kanunnamesi’nde bu

yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2015, s. 132.

¹⁰² Bu kelime tezde “kuyu viranesi” olarak yazılmıştır. Krş. BOA.MŞH.ŞSC.d 4849 vr 187, Güvenç, 2021, s. 132.

¹⁰³ Canbakal, 2007, s. 52. Yazar bu sonuca 1687 tarihinde mirliya unvanını haiz Süleyman Paşa’nın başka belgelerde mütesellim olarak geçmesi üzerinden ulaşmıştır.

¹⁰⁴ Özkan Atasoy, “50 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1110-1111/M. 1698-1700), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2022, s. 511-512

¹⁰⁵ “*Hat*” kelimesi tezde “zabt” olarak; “*ibraz*” kelimesi tezde “*ibra*” olarak yazılmıştır. Krş. Atasoy, 2022, 511-512; BOA.MŞH.ŞSC.d.4854 vr 262 vr 263.

¹⁰⁶ *İba* kelimesi tezde eksiktir. Krş. Atasoy, 2022, 511-512; BOA.MŞH.ŞSC.d.4854 vr 262 vr. 263.

kelimenin amil ile eşanlamlı kullanıldığı zikredilmiştir.¹⁰⁷ Diğer bazı sancak kanunnamelerine bakıldığında, zabıtların öşür¹⁰⁸, dönüm resmi¹⁰⁹ gibi vergileri tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin Barkan'ın neşrettiği 1716 (H. 1129) tarihli Mora Kanunnamesi'nde *karye zabıtının* öşür ve resimleri topladığı kayda geçmiştir.¹¹⁰ Bu kanunnamenin başında Mora arazisi miri olarak kayda geçmiş olup buradan yola çıkarak karye zabıti olduğu belirtilen kişilerin miri sistemde sâhib-i arz benzeri bir işlevleri olduğu söylenebilir.

Her halükârda Ali Bey'in huzurdaki varlığını açıklamak gerekir. Acaba Ali Bey Fatıma'nın ibraz ettiği tapunun doğrulanması için mi mahkemededir, gerektiği takdirde tanık olarak mı dinlenmesi düşünülmüştür? Kendisini kâdı mı yoksa Fatıma mı (tanık olması için) huzura çağırmıştır? Belgede Ali Bey'in ağzından çıkan herhangi bir ifade kayda geçmemiştir. Bu durum basit bir ihmale mi dayanmaktadır. Fatıma'nın iddiasını kanıtlaması ayrıca tanık göstermesi icap etmemiştir, zira Monla Ahmed, Ali Bey huzurdayken açıkça karye zabıtından tarlayı kendisinin aldığını iddia etmiştir (*zabıt-i mezbur bana tevzi etti*). Bu yeni iddiası nedeniyle ispat yükümlülüğü doğmuş¹¹¹, ancak o şahit getirememiştir. Dolayısıyla kasr-ı yedine sebep olan gerekçe, Monla Ahmed'in iddiayı ispat edememesidir.

Bazı örneklerde arazinin tapu temessükünü alan birkaç kişi kâdı huzuruna çıkarak hüccet de talep etmişler. 7 Şubat 1684 (H. 20 Safer 1095) kayda geçen olayda Dimos-u Ayntab Mukataası'na bağlı Beğni Köyü'nde bir tarlanın üç yıl boyunca boş ve hâli kaldığı iddiasıyla köy zabıti El-Hac Ahmed Ağa'dan tapu temessükü aldığını belirten Mehmed bin El-Hac Hasan ve Bor bin Mehmed bu konuda adlarına bir de hüccet düzenlenmesini istemişler ve mahkemeye belgeleri ibraz etmişler.¹¹² Aynı defterde bir diğer tapu talebi Şhreküstü Mahallesi'nde sakin Şeyh Ramazan Efendi bin El-Hac Osman tarafından harabe ve tapuya mülhak/müstehak olduğu belirtilen bir arazi için yapılmıştır. Ayntab mütesellimi Mehmed Ağa'dan tapuya talip olduğunu beyan eden Ramazan Efendi eline tapuname aldığını, ancak bunu hüccetle bağlamak istediğini belirtmiş ve tapu tezkeresini mahkemeye ibraz etmiştir.¹¹³ Bir diğer belge tapu tezkeresinin araştırılmasını emreden bir fermandır. Ayntab kâdısına gönderilmiş bu ferman, divana arzda bulunan Mehmed'e verilmiştir. Mehmed arzuhalinde Dimos-ı Ayntab'dan Tilbaşar'a tâbi Kürd Osman Köyü'nde bazı yerlerin on yıldır ziraat olunmadığı, boz kaldığı ve tapuya müstehak oldukları gerekçesiyle bu yerlerin sâhib-i arzdand tapu tezkeresini aldığı ve buna uygun olarak toprağı zabt etmek istediği dile getirilmiştir. Fermanın emir kısmında kâdıya tapu tezkeresini incelemesi, üç yıl kuralı da hatırlatılarak yerlerin ne kadar süre boş kaldığını

¹⁰⁷ Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri Cilt 3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 404.

¹⁰⁸ Barkan, 1943, s. 314,

¹⁰⁹ Barkan, 1943, s. 326

¹¹⁰ Barkan, 1943, s. 330.

¹¹¹ Bkz. III. Bölüm.

¹¹² Gülcan Baş, “35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/1682-1683) (s. 146-288)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2018, s. 77-78.

¹¹³ Baş, 2018, s. 107

araştırması, tezkerenin verilmiş olup olmadığını soruşturması emredilmiş, ayrıca, şer'ce, kanuna ve tezkereye uygun davranılması gerektiği hatırlatılmıştır.¹¹⁴

Tapu temessükünün kâdiya ibrazıyla hüccet talebine dair örnekler başka defterlerde de görülmüştür. Hayık-Müslüman Mahallesi'nden Ahmed Bey, Battal Öyük mezrasında Kafırırmanı olarak bilinen miri arazi statüsünde bir tarlanın kırk-elli yıldır boş kaldığını ve tapuya müstehak olduğunu, kendisinin araziye bağ dikmek için¹¹⁵ Mahmud Bey'den tapu temessükü aldığını belirterek, temessükü kâdiya ibraz etmiş ve buna ek olarak bazı şahitlein de ifadesinden yararlanıp hüccet talep etmiştir. Mevzubahis arazi valilerin havassındandır, nitekim tapuyu düzenleyen Mahmud Bey de Ayntab valisidir. Şahitlerin temessükü doğruladığı 14-24 Şubat 1696 (H. Evasıt Recep 1107) tarihinde kayda geçmiştir.¹¹⁶ Aynı defterde 15-25 Mart 1696 tarihinde (H. evasıt şaban 1107) kayda geçen bir diğer belgede ise Hacer Köyü'nden bir arazinin yirmi yıl boş kaldığı ve bu durumun sâhib-i arza zarar verdiği, arazinin müstehakk-ı tapu olduğu zikredilmiştir.¹¹⁷ Huzura çıkan Yahni Mahallesi'nden El-Hac İsmail, köyün zabiti Hüseyin Ağa'dan temessük almış ve kâdîdan hüccet talep etmektedir. Bu örnekte şahit gösterilmemiştir; ancak İsmail için hüccet düzenleneceği belirtilmiştir. Tüm bu örneklerde temessükün yanı sıra bir tür tasdik edici belge olarak hüccetin de talep edilmesi dikkate değerdir.

Bazı taleplerde önceki hukukî işlemin çok daha detaylı bir biçimde dile getirilmesi söz konusu olabilmektedir. Tarla'yı Atık Mahallesi'nden Derviş Bey öldükten sonra yaşı küçük olan oğlu Zekerîya'nın vasilğini sürdüren Mehmed Çelebi, mahkemeden, sorumlu olduğu küçüğün lehine bir hüccet talep etmiştir.¹¹⁸ Mehmed'in ağzından kaleme alınan talebe göre, Derviş Bey, Dimos-ı Ayntab'a bağlı Oğrice Mezrası'nda Kara Ahmed Arazisi olarak bilinen ve toplam kırk beş keyl tohum alabilecek on iki adet¹¹⁹ tarlanın hakk-ı kararını ve tasarrufunu oğlu Zekerîya'ya ferağ ve tefvîz etmiş; bundan sonra Mehmed Çelebi'yi oğluna vasi tayin etmiştir. Mehmed Çelebi, Dimos zabiti El-Hac Hasan Ağa'nın "*feragat-i mezkûru müşîr mümzâ ve mahtûm tezkere*"¹²⁰ yazıp verdiğini belirtmiş ve mahkemeden hüccet talep etmiştir. Bu "tezkere" de mahkemeye sunulmuş ve buna uygun hüccet düzenlenmesi 18 Nisan 1683 tarihinde (H. 20 Rebiyülahir 1094) kabul edilmiştir. Bu olay özelinde tezkere ile temessük arasında fark var mıdır düşünülebilir. Yine sâhib-i arzın imzasını ve onayını taşıdığı söylenen bir

¹¹⁴ Baş, 2018, s. 302-303.

¹¹⁵ Tezde "*bağı gurs etmek*" ifadesi "*bağı arsa etmek*" olarak yazılmıştır. krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4849 vr 15; Ahmet Yarşı, "45 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin İlk Yüz Sayfası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1107/M. 1696), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2014, Kilis, s. 60-61.

¹¹⁶ Yarşı, "2014, s. 60-61.

¹¹⁷ "*Sâhib-i arza bir nesne hasıl*" ifadesi tezde "*bir sene hasıl*" olarak yazılmıştır. krş.; BOA, MŞH.ŞSC.d 4849 vr 67; Yarşı, 2014, s. 172.

¹¹⁸ Perihan Aksoy, "35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/1682-1683) (s. 1-145)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2018, s. 239.

¹¹⁹ "*On iki kıta*", tezde "*on iki musattaha*" okunmuştur. krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4839 vr 75; Aksoy, 2018, s. 239.

¹²⁰ Aksoy, 2018, s. 239.

belgeden bahsedilmektedir. Ancak bu belgenin yanı sıra mahkeme hüccetinin sağlayacağı ek koruma da talep edilmektedir. Aynı araziyle ilgili aynı defterde bir diğer belgede bu sefer Tayyibe bint Ahmed Çelebi, vekili aracılığıyla Mehmed Çelebi ve dolayısıyla Zekeriya'dan talepte bulunmaktadır.¹²¹ İddiaya göre Tayyibe ile Zekeriya kardeş çocuğudur ve mevzubahis araziler ikisinin babası tarafından müşterek olarak tasarruf edilmektedir. Tayyibe'nin vekili Hüseyin – eğer ifade kendi ağzından çıktı ise- Tayyibe'nin babası ve Zekeriya'nın amcası Ahmed'in on altı önce vefat ettiğini ve bu sırada küçük olan kızın araziden yararlanamadığını belirtmiştir. Ancak, kanuna göre, kız çocukları babalarının arazisini talep ederken buluş tarihine göre değil ölüm tarihine göre on yıllık bir süre mevcuttur. Nitekim mahkeme kararında doğrudan kanuna uygun olmayan bu durum dikkate alınmış; belge, bir önceki belgeye göre daha geç tarihli (5-15 Temmuz 1683/Evasıt-ı Receb 1094) olmasına karşın tezkere veya hüccet ibraz edilmemiştir. On altı yıllık süre geçtiği için buna ihtiyaç olmadığı düşünülebilir. Tayyibe'nin vekili Hüseyin, Mehmed Çelebi'nin savunmasında söylediklerini kabul etmiş, mahkeme de “*babası fevtinden on sene mürür etdikden sonra kanunen arazi-i mezkûreden tasarruf intikâl etmeyüp davası hilaf-ı kanun olduğu musarrah olmağın*”¹²² kuralıyla bağlı kalarak karar vermiştir. Metinde Mehmed Çelebi'nin ağzından arazinin tasarrufuyla ilgili mukataa-yı merkume eminden alınan temessükten bahsedilmiştir. Bu kullanım, bir önceki metindeki tezkere ve temessükün aynı anlamda olduğunu düşündürmektedir.

Aynı defterden bir diğer örnekte, bu sefer erkek çocuk benzer bir durum ile karşı karşıyadır.¹²³ Mehmed bin Taşdemir isimli bir genç (metinde *şâb*/delikanlı kelimesi kullanılmıştır) El-Hac Abdullah'ı, Çapalı Köyü'nde babasının tasarruf ettiği ve babasının adına hüccet düzenlenmiş bir tarlaya el koymakla suçlamaktadır. Mehmed'in iddiasına göre, babasının ölümüyle tarla kendisine intikâl etmiştir; ancak o dönem yaşı küçük olduğu için tarlayı kullanamamış ve bu nedenle arazi hâli kalmıştır. El-Hac Abdullah ise tarlanın babadan oğula intikâlinden, hatta mevzubahis hüccetten¹²⁴ haberdar olduğunu, ancak tarlanın on yıldır boş kalması üzerine kendisinin tarlayı köyün sipahisi Ahmed Bey'den tapu ile aldığı cevabını vermiştir (*yedime mûmza ve mahtum tapuname...*)¹²⁵. Ancak mahkeme, kanuna göre tarlanın babadan oğluna geçmesi gerektiğini dikkate almış; Mehmed'in bulûğa ulaşmasından sonra on yıllık sürenin henüz sona ermediğini gözetken bir karar vermiş ve 24 Mart 1683 (H. 25 Rebiyülahir 1094) tarihinde Abdullah'ın kasr-i yeddine dair karar kaydedilmiştir.

Bu kısımda incelenen belgelerin bir kısmı ilk defa istenmiş, bir kısmı ise bir çekişmede kullanılmıştır. Belgeyi düzenleyen ister sipahi ister mukataa emini olsun, bu metinlerin daha ileride çıkabilecek olası çekişmelerde çözüme dayanak olması mümkündür, ancak bu kısımda ve bir sonraki bölümde ifade edildiği üzere temessükün varlığı tek başına bir delil teşkil etmemektedir. Sâhib-i arzın huzurda olduğu davalarda, belgede “hat ve hatem”lerini tasdiki için bir tür “bilirkişi” veya tanık olarak bulunmuş olabilirler fakat bu konuda net bir ifade yoktur. Osmanlı hukukunda modernleşme dönemi öncesi davalarda

¹²¹ Aksoy, 2018, s. 408-409.

¹²² Aksoy, 2018, s. 409.

¹²³ Aksoy, 2018, s. 248-249.

¹²⁴ “Hüccet” kelimesi tezde “*hacb*” olarak okunmuştur. Krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4839 vr 78; Aksoy, 2018, s. 249.

¹²⁵ Aksoy, 2018, s. 249.

bilirkişi/ehl-i hibreye başvurulmuştur. Ahmet Kılınç, bilirkişilik kurumuna dair çalışmasında, arazi hukuku ile ilgili olarak daha ziyade toprağın sınırının veya arazinin hukukî niteliğinin tespiti için bu konuda köyden ehl-i hibrenin görüşüne başvurulduğunu belirtmiştir.¹²⁶ Yazarın sipahi mührünün kontrolü ile ilgili verdiği bir örnek, vergi toplamak için sipahiden temessük ile yetki almış bir kişinin elindeki belgenin sıhhatine dairdir. Kılınç'ın verdiği bu örnekte, söz konusu incelemenin Çavuşbaşı ve *vukûf-ı tammı olan müslimin* şeklinde tanımlanan bilirkişi tarafından yapıldığı açıkça kayda geçmiştir.¹²⁷ Bu çalışma kapsamında, Ayntab'da incelenen olaylarda, sâhib-i arz belgeyi kontrol etmiş veya doğrulamış olduğuna dair, Kılınç'ın verdiği benzeyen, şüpheye yer vermeyen bir örnek görülmemiştir.

III. TAPU BELGELERİNİN İŞLEVİ

Yetkili bir kişi tarafından hazırlanan tapu temessükü, belge sahibine nasıl bir koruma sağlamaktadır? Bir başka deyişle mahkeme sırf tapu temessükü veya tapu tezkeresinin varlığı üzerinden bir davayı kabul veya reddedebilir mi? Yukarıda zikredilen İslam-Osmanlı usul hukukunun genel ilkeleri çerçevesinde bu sorunun cevabı netleşmektedir: Belgenin içeriğinin kâdı tarafından kontrol edilmesi gereklidir. Ayntab mahkemesinde de bu belgelerin ibraz edildiği ancak her zaman tek başlarına yeterli delil teşkil etmedikleri anlaşılmaktadır. Bazı davalarda iddia şahitlerin beyanıyla desteklenmiştir. Bilindiği üzere, İslam hukukunda davacı iddiasını ispat ile yükümlüdür. Buna karşın yemin etme yükümlülüğü davalıdır. Yemin, davacı davasını ispat edemediği takdirde, davalıya teklif edilir ve davalı yemin ettiği takdirde, bu durum lehine delil teşkil etmiş olur.¹²⁸ Ancak suçlanan taraf yeni bir şey söylerse ispat etmekle yükümlüdür. Bu durum, hadis üzerinden, “Delil iddia edene, yemin ise davalıya aittir (*el-beyyine ale'l-müddei ve'l-yemin 'ala men inkar*)” ilkesiyle kurala bağlanmıştır.¹²⁹ Dolayısıyla tapu belgelerinin delil olarak işlev görmesi değerlendirilirken bu kuralın da hatırlanması gerekmektedir. Bazı çekişmesiz örneklerde ise elinde temessük olan kişi mahkemeden konuyla ilgili hüccet talep edebilmektedir.

A. ŞAHİT VE İKRAR İLE KANITLANAN TASARRUF HAKKI

Bu bölümde değerlendirilen iddiaların önemli bir kısmında, bir erkek raiyyet öldükten sonra, sağlığında tasarruf ettiği miri arazinin üzerindeki haklar çekişme konusu olmuştur. Taraflardan biri, bu arazinin tasarruf hakkını intikâl-i adi ile devraldığını iddia etmiştir. Bu iddianın her zaman haklı olduğu veya en azından kanıtlanabildiği söylenemez. Örneğin Şuhme Köyü'nden Huri, Osman ve Ebubekir isimli iki kişiyi benzer bir gerekçeyle dava etmiştir. Huri'nin iddiasına göre, babasının amcasının torunu İbrahim'in “ormandan çıkma mülkü” mevcuttur ve bu arazi kendisine intikal etmiştir. Ancak Osman ve Ebubekir bu

¹²⁶ Ahmet Kılınç, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022, s. 47, 245-248.

¹²⁷ Kılınç, 2022, s. 241.

¹²⁸ Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku, 2. Baskı, Arı Sanat, İstanbul, 2012, s. 385-386.

¹²⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, Türk Hukuk Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, 363; Luqman Zakariyah, Legal maxims in Islamic criminal law: Theory and application, Brill, Leiden, Boston, 2015, s. 117.

araziye haksız bir biçimde bağ ekmişlerdir. Osman ile Ebubekir ise bu iddialara cevap olarak arazinin yirmi yıldır boş olduğunu ve kendilerinin araziye köyün ağasından tapuya alıp bağ ettiklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine Huri, bağın yirmi yıldan fazla boş kaldığını kabul etmiş ve karar Osman ve Ebubekir lehine verilmiştir.¹³⁰ İkrara¹³¹ ikna edilme süreciyse mahkemeye yansımamıştır. Aynı defterde 26 Mayıs 1618 (H. 11 Cemaziyülahir 1028) tarihinde kayda geçmiş bir diğer davada, yine babadan kalan yerin habersiz satılması iddia edilmiştir.¹³² Çağdığın Köyü'nden davacı Ahmed, Kara Mehmed isimli davalıyı, babası Ahmed'in mülkü olan araziye kendisinden izinsiz bağ eklemekle itham etmiştir. Kara Mehmed ise toprağın *hâli ve harabe* olduğunu, eşi Huri'ye vefat eden babası Hasan'dan intikâl ettiğini ve bu konuda Ayntab müftüsünden alınmış bir fetvasının olduğunu belirtmiştir. Belgenin iddia kısmında açıkça zikredilmese de Hasan, *hâli ve harabe* olan araziye tapu ile alıp bağ dikmiştir. Ahmed bu cevap üzerine araziye Kara Mehmed'in kayını Hasan tarafından bağ dikildiğini kabul etmiş ve mahkeme Ahmed'in davasını reddetmiştir. Hemen akabinde mezkûr fetva sicile eklenmiştir: “*Bu mesele beyanında: Bir mikdar arz-ı emiriye on seneden ziyâde muattal kalub Zeyd arz-ı mezbûreyi ağasından tapuya alub bağ diküb on sene mikdârı tasarruf idüb öşrün ağasına viregelür iken Amr-ı mezbûr ‘Arz benim babamdan kalma yerimdir ben alurum’ dımek şer’an kâdir olur mu beyân oluna. El-Cevab: Kâdir olmaz bağ diküb bi’l-fiil mutasarrıf olanındır, min tasarruf fi’l-arzû’l-emiriye ‘öşr-i sinin sebete lehu hakkû’l-karâr fe la yehud mezidehu. Ketebe el-Fakir Emrullah El-Müftiyü’l-Ayntab.*”¹³³ Burada on yıldan fazla boş ve işlenmemiş bir arazi tapuyla alınıp kullanıldığı takdirde yetişkin erkek evlâdın buna itiraz hakkı yoktur kuralı uygulanmış¹³⁴, ayrıca devralan tarafın sâhib-i arza düzenli vergi ödemesi de eklenerek meşruiyet vurgulanmıştır. Ancak herhangi bir tapu belgesi mahkemeye ibraz edilmemiştir.

¹³⁰ Arıkan, 2017, s. 125-126.

¹³¹ Abdülaziz Bayındır, ikrarın bir ispat aracı olmadığını, ispata lüzum bırakmayan bir kabul olduğunu belirtiren Baber Johansen ikrarın kâdının karar vermesine gerek olmadan sonuç doğuran bir kanıt olduğunu vurgulamıştır. Krş. Abdülaziz Bayındır, İslam Muhakeme Hukuku, Osmanlı Devri Uygulaması, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1986, s. 142; Baber Johansen, “Le jugement comme preuve. Preuve juridique et vérité religieuse dans le droit islamique hanéfite,” Contingency in a Sacred Law. Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh, E.J. Brill, Leiden ve Boston, 1999, s. 436.

¹³² Kılıç, 2022, s. 152-153.

¹³³ Tezde bazı kelimeler eksiktir. krş.BOA, MŞH.ŞSC.d.4816 vr. 285; Kılıç, 2022, s. 153.

¹³⁴ Benzer bir kural, Kanunname-i Cedid'de ve Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi'nin (ö. 1692) fetva mecmuasında yer almaktadır. Ancak fetvada on yıllık süreçten bahsedilmemiş, sadece bağ kütüğünün (kürüm) tamamen kurduğu ve arazinin çıplak kaldığı bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla kanun metni Ayntab sicilindeki fetvaya daha uygun bir örnektir: Krş: “*Kanun: Sıgarın babalarından müntakıl yerlerin zabt ve ziraate kudretleri olmayub bir tarikile aharden zabt olsa veya ahara virilmiş olsa bâliğ olduklarından on seneye değin gerüye alurlar. Yani babaları fevti zamanında mahsûb olmayub belki kendiler bâliğ oldukları zamandan mahsûb olub on seneye değin badi'l-bülûğ hakk-ı tapuları vardır, taleb ve ahz ve zabt iderler. Amma badi'l-bülûğ sükût idüb on yıl mürûr idüb taleb itmezler ise sâkıt olurlar.*”; “*Zeyd'in yeri arz-ı miri ve kürümü mülk olan bağının kürümü kuruyub arsa-i sırfa kaldıktan sonra yeri izn-i sâhib-i arzla Zeyd'in tasarrufunda olmamağla sâhib-i arz ol yeri tapu ile Amr'a tefviz idüb Amr dahi kürüm gars idüb bağ itdikden sonra Zeyd fevt olsa Zeyd'in oğlu Bekir mücerred ol bağ yeri mukaddema babamın tasarrufunda idi deyu bağa müdâhaleye kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz. Bkz. Karagöz, 2010, s. 245; Necati Demirtaş, Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, Fetâva-yı Ali Efendi, Cilt-i Sani, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 559.*

15 Şubat 1651 (H. 23 Safer 1061) tarihinde Kanalıcı Mahallesi'nde Mehmed Beşe, Emine ve Ayşe isimli iki kadını bir bağın yerini zabt etmekle suçlamıştır.¹³⁵ Mehmed'in ifadesine göre bağ, babasının mülkü olup kendisine *ırs-i şer'le* intikâl etmiştir. Ancak Emine ve Ayşe'nin eşleri araziye bağ dikmişlerdir. Bunun üzerine Ayşe ve Emine'ye sorulmuş onlar da otuz iki yıl önce kocalarının bağ harabe olduğu için Hüseyin isimli kişiden tapuyla aldıklarını ve on beş yıl önce de arazinin kendilerine kocalarından intikâl ettiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine tekrar Mehmed Beşe'ye cevabı sorulmuş¹³⁶, o da kadınların bahsettiği üzere eşlerinin araziye tasarruf ettiğini ikrar etmiş ve karar aleyhine çıkmıştır. Bu olayda miri arazi üzerine bağ ekildiği için yeri miri üzerindeki bağ mülk olan bir eşya söz konusudur.

Bir diğer belgede ise davalı yine köy zabıtinden temessük aldığı yönünde bir def'i ileri sürmüş ancak neticede karar davacının intikâl-i adi iddiasını ispat edememesi ve davalının yemin teklifini kabul etmesi üzerine verilmiştir.¹³⁷ Satı bint Şehbandar, Mehmed bin Ahmed'i dava edip bir adet harap olmuş bağın¹³⁸ kendisine babasından geçtiğini, ancak bağda kütük dikili olmasına rağmen Mehmed'in baği zabt ettiğini iddia etmiştir. Mehmed ise cevabında arazinin on beş yıldan beri boş kalıp *müstehakk-ı tapu* olduğu ve kendisinin köyün (adı zikredilmemiş) zabıtinden kanun üzere *tapulayub tapu temessükü aldığı* şeklinde cevap vermiştir. Mehmed ayrıca kendisi temessük aldığı zaman, arazi üzerinde dikili bağ kütüğü bulunmadığını da beyan etmiştir¹³⁹. Bunun üzerine Satı'ya delil sorulmuş ancak o delil veya şahit getiremeyince Mehmed'e yemin teklif edilmiş o da yemin etmiştir. Satı'nın muarazadan menedildiği, 4 Haziran 1669 (H. 4 Muharrem 1080) tarihinde kayda geçirilmiştir.

20 Aralık-30 Aralık 1683 (H. Evahir-i Zilhicce 1093) tarihli belgede bu sefer davalı taraf, şahit yoluyla intikâlin gerçekleşmediğini kanıtlamıştır. İddia yine benzer niteliktedir; Osman Ebubekir, davalı Hamis bin Mehmed'i babasından intikâl-i adi ile kendisine kalan bir tarlayı on yıldan beri işgal etmekle suçlamıştır.¹⁴⁰ Hamis ise cevabında tarlayı on beş yıl önce köyün sipahisinden aldığı yönünde cevap vermiş ve de öşrünü de sipahiye ödediğini beyan etmiştir. Hamis'in beyanını doğrulayan iki şahidin şahitliklerini kabul edildiği kayda geçmiş ve Osman muarazadan men edilmiştir. Bu olayda, Ahmed ve Kara Mehmed'in davasında olduğu gibi, arazinin öşrünün ödendiğine dair ifade verilmiş olması yine dikkat çekicidir.¹⁴¹

¹³⁵ Mine Kartal, "20 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 137-270) H. 1060-1061/M. 1650-1651", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2014, s. 273.

¹³⁶ Bu kısımda (*mersum Mehmed Beşe istintak olundukda*) tezde kelime sehven "*Mahmud Beşe*" yazılmıştır.

¹³⁷ Güvenç, 2015, s. 108

¹³⁸ Tezde "*harabe müsterek*" yazılan kelime "*haraba müşerref*"tir. Krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4849 vr 170; Güvenç, 2015, s. 108.

¹³⁹ Tezde "zabıtından" yazılan kelime "zabıtinden", "olduğu canibde" yazılan ifade "olduğu hinde" olarak düzeltilmelidir. Krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4849 vr 171; Güvenç, 2015, s. 108.

¹⁴⁰ Aksoy, 2018, s. 33-34.

¹⁴¹ Her iki olayda da, Osmanlı İmparatorluğu'nda aşar olarak bilinen ve toprak ürünlerinden senelik olarak alınan, oranı mahalli uygulamaya göre değişen vergi için kullanılmıştır. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", TDV İA, C. 34, 2007, s. 101.

Davalı tarafın cevaben temessükü olduğunu iddia ettiği, buna karşın davacı tarafın iddiasını tanıkla ispat ettiği bir örnekte, 17. yüzyıl sonunda üç kardeş, Şamlık Köyünden Mehmed ve Ali ve Ebubekir, bir diğer Mehmed'i kendilerine babaları Velî'den intikâl-i adi ile kalan bir tarlaya el koymakla itham ederler.¹⁴² İddialarına göre köyün ahalisi *cevr-i zalemeden perakende ve perişan* olmuştur. Metinde bu zalimlerin kim olduğu, ne yaptıkları belirtilmez, muhtemelen eşkıya saldırısı (veya onunla mücadele eden mütegalibenin baskısı) söz konusu olmuştur. Yine bu olayın ne kadar önce gerçekleştiği hakkında bir bilgi yer almaz, ancak bir yıl boyunca arazinin kullanılmadığı zikredilmiştir. Mehmed ise cevabında söz konusu arazinin "*hâli ve muattal*"¹⁴³ olduğu ve kendisinin sâhib-i arzdan tapu temessükü ile arsayı aldığı yönünde cevap vermiş, Mehmed, Ali ve Ebubekir'in intikâl-i adi ile araziye babalarından devraldığını bilmediğini söylemiştir. Bunun üzerine kardeşlerden delil sorulmuş, onlar da "*udûl-i müsliminden*" olduğu zikredilen iki şahit göstermiştir. Şahitler köyün ahalisinin köyü terk ettiğini, bu nedenle bir yıl boyunca arazinin boş kaldığını ve Mehmed'in araziye haksız olarak elinde tuttuğuna dair şahitlik etmiş, bu ifadeleri kabul edilmiştir. Belgenin sonunda "*bu vechle müstehakk-ı tapu olmayub*"¹⁴⁴ ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeyle bir yandan da arazinin olağanüstü koşullar nedeniyle boş bırakıldığı ve bu nedenle sâhib-i arzın onu tapuyla dağıtmayacağı vurgulanmıştır. Bu kural Kanunname-i Cedid'de de mevcuttur.¹⁴⁵ Dolayısıyla 28 Temmuz 1696 (H. 27 Zilhicce 1107) tarihinde kayda geçen bu örnekte tefviz var mıdır yok mudur soruşturulmasına da gerek kalmamıştır.

Kürt Köyü'nden Döndü'nün Cuma ile davasında ise, Döndü'nün vekili ve eşi Şaban'ın ifadesi üzerinden Döndü aleyhine karar alınmıştır.¹⁴⁶ Dava konusu Döndü'nün eski kocası Mehmed Ali'den küçük oğlu Emrullah'a intikâl eden, Emrullah öldükten sonra ise Cuma tarafından sâhib-i arz izniyle alınan tarladır.¹⁴⁷ Döndü bu tarladan veraset gerekçesiyle hisse talep etmektedir ancak kararda Cuma'ya soru yöneltilmediği dikkati çekmiştir. Belgede Döndü'nün vekili Şaban'ın söyledikleri üzerinden zaten Cuma'nın tapusu ve tasarrufunun geçerli olduğu, dolayısıyla 7-16 Mayıs 1692 (H. Evahir-i Şabat 1103) tarihinde davanın reddedildiği kaydedilmiştir.¹⁴⁸ Bu olay, vekil tarafından hatalı bir iddiada bulunduğu için doğrudan reddedilen bir vaka izlenimini uyandırmaktadır.

Mustafa bin Mehmed ile Hüseyin Çelebi ibn Mehmed Ağa'nın davasında ise arazinin boz kaldığı ve zabitten alındığı iddiası da haklı bulunmamıştır.¹⁴⁹

¹⁴² Güvenç, 2015, s. 101.

¹⁴³ Tezde "*hâli ve mutad*" yazılmıştır. Krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4849 vr 166; Güvenç, 2015, s. 101.

¹⁴⁴ Tezde "*ber vechle*" yazılmıştır. Krş. BOA, MŞH.ŞSC.d 4849 vr 166; Güvenç, 2015, s. 101.

¹⁴⁵ "*Öte yakaya eşkıya müstevli olmağla reaya ve berayâ kadîmî yerlerinde karara mecalleri olmayub bi'z-zarûri fîrar eyleyüb...*" Karagöz, 2010, s. 288.

¹⁴⁶ Makbule Demir Kutval, "41 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1102-1104/M. 1690/1693)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2018, s. 127.

¹⁴⁷ "*sâhib-i arzdan tapulayub*" ifadesi tezde "*...arızdan toplayub*" şeklinde yazılmıştır. krş. BOA.MŞH.ŞSC.d 4845 vr 56; Kutval, 2018, s. 127.

¹⁴⁸ "*mezbûr Cuma'ya sual teveccüh itmeyüb vekil-i mezbûrun takriri üzere mutasarrıf-ı mezbûrun tapusu ve tasarrufu muteber olmağla vekil-i mezbûr Şaban bi vech muarazadan men-i birle...*" krş. BOA.MŞH.ŞSC.d 4845 vr 56; Kutval, 2018, s. 127.

¹⁴⁹ Atasoy, 2022, s. 39-40

Davanın konusu Tahtemur Köyü'nde bir tarladır. Mustafa'nın iddiasına göre tarla üç yıldır boz ve hâli kalmış, kendisi ve müteveffa kardeşi Abdülkadir 1670/1671 (H. 1081) yılında köyün zabiti Es-Seyyid Abdullah Ağa'dan "*kanun üzere tapuya alub âle'l-iştirak üzerine bağ gars etmiş*"lerdir.¹⁵⁰ Ancak kardeşi Abdülkadir öldükten sonra, Hüseyin Çelebi araziye zabt etmiştir. Hüseyin Çelebi'nin cevabı ise hayli farklıdır; buna göre arazi, dedesi El-Hac Hüseyin Ağa'nın "*bâ temessük-i sâhib-i arz taht-ı tasarrufunda*" iken, mezkûr Hüseyin Ağa, Mustafa ve Abdülkadir'i bağ ekimi için çalıştırmaktadır. Cevaba göre iki yıl boyunca Mustafa ve Abdülkadir, araziye "*tımar ve terbiye*" etmiş, ancak Hüseyin Ağa'nın ölümüyle arazi, oğlu Mehmed Ağa'ya, ondan da Hüseyin Çelebi'ye ve erkek kardeşi Ömer'e ırsen intikâl etmiştir. Bundan sonra Mustafa ve Abdülkadir kendisinden çalıştıkları süre için ücret (*kıymet-i giras ecr-i misil*) talep ve dava etmiş, ancak sonunda olay sulh ile çözülmüştür. Durum soruşturulup cevap alınamayınca Hüseyin Çelebi'den delil sorulmuştur. "*Udûl-ı müsliminden*" şahitler, Mustafa ve Hüseyin arasında ücret nedeniyle dava açıldığına, ancak sulh olduğuna dair tanıklık etmişlerdir. Şahitlerin ifadeleri kabul edilmiş ve Mustafa muarazadan men edilmiştir. Bu olay da 5 Haziran 1699 (H. 7 Zilhicce 1110) tarihinde kayda geçmiştir. Bu durum bazen hüccetin varlığına rağmen şikâyetle bulunup bir fayda elde etmeyi deneyen kişilerin mevcut olduğunu düşündürmektedir. Bu olayda da yine miri arazi üzerinde bağ dikilmiş olduğu görülebilir.

Aynı defterden bir diğer davada Kenayık Köyü'nden Mehmed bin Ebûdderdâ, babasının yirmi senedir tasarruf ettiği ve ölümünden sonra *intikâl-i adi* ile kendisine geçen tarlanın yine aynı köyden El-Hac Ali bin Mehmed tarafından zabt edildiğini iddia etmiştir. Durum Ali'ye sorulduğunda, o tarlanın Mehmed'e babasından geçtiğini, ancak babanın ölümünden sonraki dört yıl içinde Mehmed'in tarlayla uğraşmadığını (*ziraata râgıb olmayub*) ve bunun üzerine *boz ve hâli* kalan tarlayı, köyün zabiti Osman Ağa'dan tapuya aldığını ve sekiz yıldır kullandığını belirterek zabt iddiasını reddetmiştir. Durum Mehmed'e sorulduğunda inkâr etmiş, bunun üzerine El-Hac Ali'den delil sorulmuştur. O da *udûl-ı müsliminden* iki şahidi huzura çıkarmış ve şahitler olayın Ali'nin anlattığı şekilde cereyan ettiğine dair beyanda bulunmuşlardır. Mahkeme şahitleri kabul etmiş ve Mehmed'in muarazadan menine karar vermiştir. Bu belge 23 Şubat 1700 (H. 4 Ramazan 1111) tarihinde kayda geçmiştir.¹⁵¹

Miras ve/veya intikâl haricinde belgelerde karşılaşılan ikinci bir mesele, ferağ yoluyla yapılan devrin davacı veya davalı tarafından bilinmediği/bilmezden gelindiği örneklerdir. Yüzyıl başından bir belgede Sam Mezrası'nda bir arazinin kime ait olduğu¹⁵² değerlendirilmiştir. Davacı Hacı İsa, Hacı Şaban'ı, Mustafa'dan ferağ yoluyla aldığı, karşılığında Ayntab'da Boyacı Mahallesi'nden evini verdiği üç adet arazinin kullanımına engel olmakla suçlamaktadır. Hacı İsa'nın ağızından kaleme alınan iddiaya göre, bahsi geçen araziler Musa isimli birinden oğlu Şeyh Himmet Dede'ye intikâl etmiş ancak o da ölünce araziye İsa oğlu Mustafa "tapuyla" almıştır. Hacı Şaban cevabında, arazileri Mustafa'nın tapuladığını bildiğini, ancak Hacı İsa'nın aldığına dair bilgisinin olmadığını ifade etmiştir. Hacı İsa'nın iddiasını udûlden olduğu belirtilen üç şahit

¹⁵⁰ Tezde "*boz*" kelimesi "*yoz*", "*bağ*" kelimesi "*bana*" şeklinde yazılmıştır. Bkz. BOA, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 10-11; Atasoy, 2022, s. 39-40.

¹⁵¹ Atasoy, 2022, s. 443-444.

¹⁵² Belgenin kendi kayıt tarihi yoktur, ancak üzerinde 28 Ocak 1604 (H. 25 Şaban 1012) tarihi atılmıştır. Taşdemir, 2021, s. 274.

doğrulamıştır.¹⁵³ Burada kanıtlanması gereken ferağ sözleşmesinin gerçekleşip gerçekleşmediğidir. Bu sözleşmenin ikili ayağı gereği Mustafa'nın araziye sâhib-i arzdan tefvîz etmiş olması beklenir ancak bu mesele mahkemede tartışılmamıştır.

Bir diğer benzer örnekte, Ammu Mahallesi'nden El-Hac Mahmud bin Pircân Molla Abdullah bin Mehmed ve Molla Mustafa bin Murad'a dava açmıştır. 27 Mart 1698 (H. 15 Ramazan 1109) tarihinde kayda geçen bu davanın konusu miri bir arazinin 1/3 hissesine dairdir.¹⁵⁴ Bu tarlanın 1/3'ü Mahmud'un ifadesine göre Ali Ağa'nın diğer bir hissesi kızkardeşi Emine Hatun'undur. Ali Ağa beş yıl önce hissesini Mehmed Beşe ibn Mustafa'ya ferağ ve tefvîz etmiş, diğer bir 1/3 payı da Mahmud'a devretmiştir. Ancak Mahmud köye dönünce davacı olduğu iki kişinin araziye işgal ettiğini görmüştür. Abdullah ve Mustafa ise hissenin Ali Ağa'ya ait olduğunu bildiklerini, ancak Mahmud'un durumundan haberdar olmadıklarına dair cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Mahmud'dan delil sorulmuş o da udûl-i müsliminden iki şahit göstermiştir. Şahitler Mahmud'un ifadesini doğrulamış, mahkeme de Molla Abdullah ve Molla Mustafa'nın müdahalesine son vermiştir. Bu olayın ilginç bir tarafı daha mevcuttur: Mahmud'un kendi hissesini bu iki kişiye yirmi guruşa sâhib-i arz izniyle devretmiş olduğu da kararın sonunda aynı belgede kayda geçmiştir.¹⁵⁵ Buradan, Mahmud'un kendi payından yararlanmak yerine, onu hâli hazırda malın hisselerini devralmış kişilere devretmeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Olayın sulhle çözülmemesine rağmen sonrasında tarafların böyle bir "alışveriş" yapmaları ilgi çekicidir; belki de dava sırasında Mahmud ikna edilmiş olabilir.

Bu örnekler üzerinden birkaç ön sonuca ulaşmak gerekirse, yüzyıl boyunca boş kalıp işletilemeyen arazilerin sâhib-i arz tarafından tefvîzine bağlı sorunların sürdüğü söylenebilir. Bu durumda davacı taraf, ya arazinin üzerinde hiçbir hakkı olmadığı, ya da bu hakkı zamanında kullanmadığı için davasını kaybetmiştir. Belgelerin hiçbirinde mahkemeye temessük ibraz edilmemiştir. Bu eksiklik bu olaylar özelinde herhangi bir temessük belgesinin de alınmamış olduğu şeklinde yorumlanabilir mi? Böyle bir belge mevcut olsaydı davacı veya davalı taraf en azından bunu ibraz etmeyi düşünebilirdi. Bu durum haksız zabt/itham kadar belgenin kaybolmasına veya zarar görmesine dayanabilir. Pek çok örnekte uzun süredir tasarruf edilen arazi hakkında dava açıldığı da dikkati çeker. Öte yandan Huri ve Ahmed'in davasında olduğu gibi, "usulden red" verilen pek çok davanın da varlığı, temessük ibrazına mahal bırakmamaktadır.

B. TEMESSÜKÜN KARARLARA ETKİSİ

Bu bölümdeki belgelerde taraflardan biri mahkemeye temessük ibraz etmiştir. Kadının verdiği kararı ise yalnız temessüke dayanarak değil, taraf yemini veya belgenin içeriğinin ikrar ya da iki şahitle doğrulanması gibi üç temel delile dayanarak alınmıştır. Dolayısıyla, İslam-Osmanlı hukukunda en önemli ve şüpheye yer bırakmayan ispat aracı olarak şahitlerin ve ikrarın geçerli olduğu kuralı, bu davalarda da takip edilmiştir denebilir.

¹⁵³ Taşdemir, 2021, s. 274.

¹⁵⁴ Çiftçi, 2017, s. 108-110

¹⁵⁵ Çiftçi, 2017, s. 108-110

Alineccar Mahallesi'nden El-Hac Mansur ile Hamza arasında büyük bir ihtimalle 5 Mayıs 1619 (H. 20 Cemaziyelevvel 1028) tarihinde kayda geçen olayda ise El-Hac Mansur, Emin Dede yakınındaki toprağın kendi mülkü olduğunu ancak içinde ceviz ağaçlarını Hamza'nın kestğini ve arazisini zabt ettiğini belirtmiştir. Hamza ise cevabında arazinin kendi tapuya alınmış mülkü olduğunu ve yirmi senedir araziye kullandığını belirtmiş; buna dair eski Ayntab Sancak Beyi Mehmet Bey'in mührünü taşıyan tapu tezkeresini ibraz etmiştir. Kâdı 27 Eylül-6 Ekim 1612 (H. Evail-i Şaban 1021) tarihli bu belgenin içeriğini kontrol ettikten sonra Mansur'a delil sormuş ancak o delil gösterememiştir. Bunun üzerine Hamza'ya yemin teklif edilmiş ve mesele bu şekilde kayda geçmiştir.¹⁵⁶ Bu örnekte de El-Hac Mansur hakkında açık bir men kararı verilmemiştir; ancak yemin, yukarıda zikredildiği üzere İslam hukukunda ispat şartlarından biri olduğu için, Hamza'nın yemin etmesiyle mesele muhtemelen Mansur aleyhine kapanmıştır.

Toprağın belli bir süre boş kalması, yüzyıl sonunda halen dolaylı da olsa çekişmeye sebep olmaktadır. El-Hac Mehmed bin İbrahim ile Ebubekir bin Mustafa'nın 9-19 Kasım 1684 (Evail-i Zilhicce 1095) tarihinde kayda geçen davasında yine boş kalan bir arazinin tapuya verildiği görülmektedir.¹⁵⁷ Mehmed'in iddiasına göre dava konusu tarla bir zamanlar Osman'ın elindeyken on beş yıl boyunca işlenmemiş, kendisi de Osman'dan araziye köyün zabitanın iznini alarak ferağ etmiştir, ancak Ebubekir tarlaya tohum ekmeye devam etmektedir. Mezkûr Osman huzurdadır; ayrıca Mehmed iddiasına göre zabıt Mehmed Ağa'dan bir temessük almıştır. Ebubekir ise tarlanın yirmi beş yıldır kendi tasarrufunda olduğu ve Osman'ın ariyet yoluyla toprağı işlediğini, ancak on beş yıldır Osman'ın bu işi artık gücü yetmediği için üstlenemediğini, buna nedenle o yıl kendisinin tohum ektiğini beyan etmiştir. Davada kâdı Mehmed'in temessükünden ziyade yine on beş yıllık süre nedeniyle Ebubekir'in bu iddiasını dinlenemeyeceğine karar almış ve Ebubekir "*kasr-ı yed*" edilmiştir.¹⁵⁸ Osman'ın mahkemedeki varlığı yine ilgi çekicidir, kendisi tanık olarak dinlenmemiştir ancak kayıta yazmasa dahi Osman'a bu konuda soru sorulmuş olabilir.

Süre meselesi bir diğer davada daha etkili olmuştur. Hayık-Müslüman Mahallesi'nden Ebubekir bin Mehmed ile Ahmed bin Mehmed arasındaki davada konu, Lohan Köyü'nde boş bırakılmış bir bağ arsası hakkında çekişmedir.¹⁵⁹ Ebubekir'in iddiasına göre köyde üzerinde bağ kütüğü dikili arsasını Ahmed işgal etmiştir. Ahmed ise söz konusu arsanın on yılı aşkın süredir boz kaldığını, bu nedenle köyün sipahisine bir faydası olmadığını¹⁶⁰ ve sipahi Halil Ağa tarafından tapuya verildiğini belirtmiştir. Sipahi Ahmed'den resm-i tapuyu almış ve Ahmed'e temessük vermiştir. Altı yıldır Ahmed araziye kullanmaktadır. Ahmed ayrıca temessükü mahkemeye ibraz etmiştir. Bunun üzerine tekrar Ebubekir'e sorulmuş o da bağın harap olduğunu ve Ahmed'in zabt ettiğini kabul etmiştir.

¹⁵⁶ Kılıç, 2022, s. 129.

¹⁵⁷ Aksoy, 2018, s. 95-96.

¹⁵⁸ "*müddeî mezbur el-Hâc Mehmed'in yedinde olan tapu temessükü ile zikr olunan tarlaya müstahak olup on beş sene mürründen sonra mezbur Ebubekir'in müddeâsı lağv-i mahz olmağın zikr olunan tarladan merkûm Ebubekir'in kasr-ı yedine*", Çiftçi, s. 96.

¹⁵⁹ Güvenç, 2015, s. 109-110.

¹⁶⁰ Tezde yazan "*mahdud-ı mezkûrın benden*" ifadesi "*mahdud-ı mezkûr on yıldır*", "*sipahisinden bir hibe*" ifadesi "*sipahisinden bir habbe*" şeklinde düzeltilmelidir. Krş. BOA.MŞH.ŞSC.d 4849 vr 172; Güvenç, 2015, s. 109-110.

Ebubekir'in itirafından sonra “*bila ömr-i şer'îyye on [yıl] mürur iden arazi davasının istimai memnû*”dur¹⁶¹ kuralı tekrar edilmiş ve karar bu şekilde alınmıştır. 7 Ağustos 1696 (H. 8 Muharrem 1080) tarihinde kayda geçen bu olayda büyük bir ihtimalle temessükün ibraz edilmesi Ebubekir'in itirafında etkili olmuştur.

Yine yüzyıl sonunda Küçük Arab Köyü'nden Hasan bin Halil ile Halil bin Himmet'in arasındaki davada ise aynı köyde bir tarla dava konusu olmuştur.¹⁶² Hasan'ın ağzından yazılan iddiaya göre tarla Süleyman ile ortak tasarrufundadır (*meş'een ve müşterek zabt ve tasarrufunda iken*). Ancak Halil, Hasan'ın payını zabt etmektedir. İddialara karşı Halil, tarlanın Hasan ve Süleyman'ın ortak malı olduğunu bildiğini ancak üç yılı aşkın zamandır tarlayı boz ve hâli bıraktıklarını zikretmiştir. Cevabın devamında Halil, bu nedenle karye zabiti Mehmed Bey'in durumu Hasan ve Süleyman'a bildirdiğini, ancak Süleyman kabul ve *tecdid-i temessük*¹⁶³ ederken Hasan'ın bunu yapmadığı belirtmiştir. Bunun üzerine Mehmed Bey Hasan'ın hissesini kanun üzere Halil'e tapuya vermiş¹⁶⁴ ve ayrıca Halil'e temessük vermiştir. Bu şekilde iddiaları def eden Halil'in ifadesinden sonra mesele karşı tarafa sorulmuş ve akabinde (*gıbbe'l-istintak*)¹⁶⁵ Hasan tarlanın üç yıl boş kaldığını, Mehmet Bey'in bunu kendisine bildirdiğini ancak kendisinin kabul etmediğini itiraf etmiş, böylece 4-12 Mart 1698 (Evahir-i Şaban 1109) tarihinde kayda geçen belgede açık bir biçimde Hasan'ın muarazadan men edilmesine karar verilmiştir.¹⁶⁶ Bu belgede temessük metnine bakıldığı özel olarak zikredilmemiştir, ayrıca tanık da çağrılmamıştır. Tarafların beyanı üzerinden Hasan'ın itirafa ikna edilmesi gerekmiş olabilir. Ayrıca boş kalan araziye zabitin –ki burada kendisi sâhib-i arzdır– öncelikle eski sahiplere teklif ettiği anlaşılmaktadır; bu eski hak sahiplerinden “*tecdid-i temessük*” yolu ile sâhib-i arz tekrar tapu bedeli almıştır.

Bazı davalarda ise temessükün varlığından bahsedilmiş, ancak belge mahkemeye ibraz edilmemiş ya da en azından buna dair bir ifade kayda geçmemiştir. Bu tip davalarda şahitler hak talebinde bulunan veya savunma yapan kişinin bir temessük aldığına dair şahitlik etmiştir. Es-Seyyid Mustafa bin Osman ile Seyyid Hüseyin bin Mustafa arasındaki davada bir tarlanın kime ait olduğu sorun teşkil etmiştir. Mustafa bin Osman'ın iddiasına göre tarla beş yıl boş kalmış ve kendisi tarlayı köyün mültezimi¹⁶⁷ El-Hac İmam Hüseyin'den 1694/1695 (H. 1106) yılında kanuna göre tapu ile almış *yedime hat ve hatemini hâvi temessük virmekle* tarlayı iki yıl kullanmıştır. Ancak Seyyid Hüseyin, tarlanın kendisine babasından kaldığı iddiasıyla Seyyid Mustafa'nın araziye kullanmasına engel olmaktadır. Mustafa bu konuda bir fetva ibraz etmiştir: “*...mazmun-ı münifinde Zeyd taht-ı tasarrufunda olan arz-ı emiriyeyi üç seneden ziyade hâli ve*

¹⁶¹ Bu ifade tezde “*ona mürur iden araziden ovasını*” şeklindedir. Asıl belgede “*yıl*” kelimesinin kullanılmaması muhtemelen karışıklık yaratmıştır. krş. BOA.MŞH.ŞSC.d 4849 vr 172; Güvenç, 2015, s. 109-110.

¹⁶² Çiftçi, 2017, s. 105

¹⁶³ “*tecdid*” kelimesi tezde atlanmıştır. krş. BOA, MŞH.ŞSC.d.4853 vr. 51; Çiftçi, 2017, s. 105.

¹⁶⁴ Kelime tezde eksiktir. krş. BOA, MŞH.ŞSC.d.4853 vr. 51, Çiftçi, 2017, s. 105.

¹⁶⁵ Tezde “*gıbbe't-tasdik*” yazılmıştır. krş. BOA, MŞH.ŞSC.d.4853 vr. 51, Çiftçi, 2017, s. 105.

¹⁶⁶ Çiftçi, 2017, s. 105

¹⁶⁷ Mültezim, iltizam uygulamasıyla, yani tür açık arttırma ile vergi kaynaklarını bir ila üç yıl arası devletten devralmaktadır. Bu usul, 17. yüzyıldan önce mevcuttur, ancak aslen 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yaşadığı malî sorunlar sebebiyle giderek yaygınlaşmıştır. Cin/Akyılmaz, 1995, s. 340-341.

*muattal idüb tapuya müstehak olucak Amr sâhib-i arzdan tapu ile alub tasarruf iderken Zeyd 'Mukaddemâ ben tasarruf iderdim' deyü Amr'ın yedinden almak kadir olur mı cevab ba savabında olmaz...*¹⁶⁸ Mesele Seyyid Hüseyin sorulmuş, o da iddiasını tekrar etmiştir. Buna karşın iki şahit Seyyid Mustafa'nın El-Hac İmam Hüseyin'den tapuyla araziye ve arazinin temessükünü aldığına dair beyan vermiştir. Böylece Hüseyin'in müdahalesine son verilmiştir.¹⁶⁹ Bu örnek özelinde sâhib-i arz artık mültezimdir. Bu kişinin aynı zamanda imam unvanını haiz olması da mültezimlerin sosyo-ekonomik kökenleri bakımından önem ihtiva etmektedir.

Karşı tarafın ikrarıyla sonuçlanan bir diğer örnek, İncesu Köyü'nden El-Hac Ali bin Mehmed ile Mustafa bin Mehmed arasındaki davadır.¹⁷⁰ Davaya konu olan arazi aynı köyden vefat ettiği anlaşılan Solak Mehmed'in tasarruf ettiği on adet tarladır. Ali bin Mehmed, Solak Mehmed'den sâhib-i arz aracılığıyla mevzubahis araziye tefvîz ve tefevvüz ettiğini belirtmiş ancak Mustafa'nın araziye haksız işgal ettiğini ve durumun soruşturulmasını talep etmiştir. Mustafa cevabında, Solak Mehmed'in araziye Ali bin Mehmed'den tefvîz ettiğini bildiği yönünde ifade vermiştir. Ancak belgede Mustafa'nın ağzından kaleme alınan *"tefvîz ve tefevvüz marîfet-i sâhib-i arz ile olduğundan ma'ada"* ifadesi, Ali'nin bu işleminin izinsiz olduğunu belirtecek şekilde kaleme alınmıştır. Buna ek olarak Mustafa, Solak Mehmed'in çocuksuz vefat ettiğini ve bu nedenle köyün sipahisi Kasım Ağa'nın 1698-1699 (H. 1110) tarihinde araziye kendisine kanuna uygun biçimde tefvîz ettiğini ve temessük de verdiğini¹⁷¹, araziye buna dayanarak zabt ettiğini belirtmiş, temessükü mahkemeye ibraz etmiştir. Mahkemede temessükün okunduğu ve içeriğinin açıklamalara uygun olduğu (*bi'l-muvâcehe kıraat olduktan sonra mazmunu min külli'l-vücu'uh takrir-i meşrûhesine mutabık bulunduğunda*) kayda geçmiştir. Tüm bunların üzerine El-Hac Ali kendi yaptığı tefvîz ve tefevvüz işleminde sâhib-i arz iznini almadığını ve Kasım Ağa'nın araziye *kanun-ı sultani üzere* tapuya verdiğini itiraf etmiş, 15 Aralık 1699 (22 Cemaziyühire 1111) kayda geçen belgede muarazadan menine yönelik bir karar düzenlenmiştir.¹⁷²

Benzer bir şekilde temessükün kâdiya ibraz edilmesi yine ikrar ve itiraf ile sonuçlanmıştır. Bu sefer Nurvane Köyü'nden Ali Kaya bin Hüseyin aynı köyden El-Hac Ali bin Abdulkadir'i babasından kendisine intikâl-i adi ile intikâl etmesi gereken *bir kıta deştî bağ arsasını* işgal edip bağ dikmekle suçlanmaktadır.¹⁷³ Buna karşın Ali söz konusu arsanın otuz yılı aşkın süredir boz ve hâli kaldığını¹⁷⁴ ve tapuya müstehak olduğunu, kendisinin de 1693/1694 (H. 1105) yılında köyün zabıtları olan Okçuzade Mustafa Ağa ve Yusuf Ağa'dan *kanun üzere* tapuya aldığını ve zabıtların ona *"hat ve hatemlerini havi tapu temessükü"* verdiğini ifade etmiş, sonrasında da bağ diktiğini kabul etmiştir. Ali ayrıca temessükü de mahkemeye ibraz etmiştir. Bunun üzerine Ali Kaya'ya durum sorulmuş o da meselenin aslen bu şekilde gerçekleştiğini itiraf etmiştir. Arazi otuz yıl boz

¹⁶⁸ Demirci, 2017, s. 219.

¹⁶⁹ Demirci, 2017, s. 219.

¹⁷⁰ Atasoy, 2022, s. 317-318.

¹⁷¹ Bu belgede de bazı kelimeler eksiktir; örneğin *"tefvîz ve tefevvüz"* yerine *"tefvîz ve tefvîz"*, *"müstehakk-ı tapu"* yerine *"müstehakk-ı tayi (?)"* yazmaktadır. Krş.BOA, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 155; Atasoy, 2022, s. 317-318.

¹⁷² Tezde 21 olarak geçmektedir. Krş.BOA, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 155; Atasoy, 2022, s. 317-318.

¹⁷³ Atasoy, 2022, s. 424-425.

¹⁷⁴ Tezde *"yoz"* okunmuştur. BOA, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 212; Atasoy, 2022, s. 424-425.

kalmış, Ali Kaya *ziraata ragıbe* olmadığı için tapuya verilmiştir. Böylece muarazadan men kararı 10 Şubat 1700 (H. 20 Şaban 1111) tarihinde kayda geçmiştir.

Temessükün ibrazına karşın, içeriğin tanık ile kanıtlandığı vakalardan birinde, bu sefer hayli büyük bir arazinin tefvizi çekişme konusu olmuştur. Dört davacı, Memi, Ebubekir, Mustafa ve Maksud, Hüseyin Ağa'yı Burç Nahiyesi'ne bağlı Sandul köyünün tamamını kullanmak ve kendi tasarruflarına engel olmakla itham etmişlerdir.¹⁷⁵ Hüseyin Ağa cevabında bahsi geçen köyün reaya tarafından terk edildiğini ve on yıldır boş kaldığını; köyden tahsil edilmesi gereken avarız ve nüzul gibi vergilerin de şehre yansıtıldığını (*hanesi vilayete tahmil*) ifade ederek, kardeşi Mehmed Bey'in beş yıl önce köyün toprağını sipahiler¹⁷⁶ olan Mehmed Çavuş, Ahmed Ağa ve Abdi Bey'den tapu ödeyerek aldığını ve kendisine üç adet temessük verildiğini ifade etmiştir. Bahsi geçen belgeler mahkemeye ibraz edilip içerikleri kontrol edilmiş, ek olarak köyden şahit de getirilmiştir. Buun üzerine davacıların müdahalesi men edilmiştir. 28 Ocak-7 Şubat 1655 (H. Evahir Rebiyülevvel 1065) tarihli bu belgedeki dikkate çekici taraflardan ilki, köyün tamamının tefviz edilmesi, ikincisi ise bu konuda üç sipahiden üç temessük alınmasıdır.¹⁷⁷ Hüseyin Bey'in erkek kardeşinin sağ olduğu ve onu temsilen mahkemede bulunduğu düşünülebilir, zira Mehmed Bey hakkında müteveffa ifadesi kullanılmamıştır. Ancak Hüseyin Bey'in vekaleten huzurda bulunduğu dair de özel bir ifade yoktur. Muhtemelen kardeşiyle birlikte köyü ihya etmişler yani yeniden reayanın yerleşmesini sağlamış olmalıdırlar. Bu olayda köyün daha büyük bir çiftliğin bir parçası haline gelmiş olması ihtimali de düşünülebilir. Köyün avarız hanesi olması, boşaldığı için oradan alınacak vergilerin şehre yansıtılmasına sebep olmuştur. Bilindiği üzere avarız vergisi, Osmanlı İmparatorluğu'nda düzensiz vergilerden biri olup birden fazla hanenin birleşmesiyle tek bir avarız hanesi oluşturulmuştur. Bu nedenle avarız hanesi içindeki hane sayısının düşmesi, vergi yükünü çoğaltmaktadır.¹⁷⁸

Bir sonraki belgenin kendi bağımsız tarihi atılmamıştır.¹⁷⁹ Ancak önceki ve sonraki belgelerin tarihinden 1700 yılının Mart ayı içinde düzenlendiği tahmin edilebilir.¹⁸⁰ Bu olayda davalı taraf suçlamalar üzerine temessük ibraz etmiş ve ayrıca cevabının doğru olduğuna dair şahit de göstermiştir. Saylıca Köyü'nden Mehmed ve Hüseyin isimli iki kardeş, köyde babalarından kalma "*beş keyl bezir [tohum, yazarın notu] istiab eder*" bir tarlayı davacı oldukları Hüseyin bin Hızır ile birlikte *hasılinda şeriki olmak üzere* tasarruf ettiklerini¹⁸¹ ancak, Hüseyin'in bu tarlanın *üç kile bezir istiab ider* kısmını kendine ait zannederek zabt ettiğini iddia etmişlerdir. Hüseyin ise cevabında tarlanın Mehmed ve Hüseyin'e intikâl ettiğini kabul etmiş, ancak kardeşlerin tarlayı beş yıldır boş bıraktıklarını ve tarlanın

¹⁷⁵ . "...çift koyub cümle toprağını ziraat ve hırsat edip bizim tasarrufumuza mani olur" Söylemez, 2021, s. 202.

¹⁷⁶ Tezde bostancı olarak yazılmıştır. Krş. BOA.MŞH.ŞSC.d.4828 vr 88.

¹⁷⁷ Söylemez, 2021, s. 202.

¹⁷⁸ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Döneminde Antep'in İktisadi Vaziyeti", Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi, C. 5, S. 1, 2022, s. 16-17.

¹⁷⁹ Atasoy, 2022, s. 466-467.

¹⁸⁰ Önceki belge Evahir-i Ramazan 1111, sonraki belge ise 20 Ramazan 1111 tarihlidir. BOA, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 235; BOA, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 237.

¹⁸¹ Tezde *iştiraka raiyet itmeyüb* şeklinde yazılmış kısım, *iştirakla ziraat etmişlik* olmalıdır. Bkz. Krş, MŞH.ŞSC.d. 4854 vr 231; Atasoy, 2022, s. 466-467.

müstehakk-ı tapu olduğunu, kendisinin de *tahminen üç keyl tohum alır tarlayı* huzurda bulunan köy zabiti Mehmed Ağa'dan aldığını ve zabitin kendi adına temessük düzenlendiğini belirtmiş, temessük mahkemeye ibraz etmiştir. Bunun üzerine durum karşı tarafa sorulmuş, onlar inkâr edince Hüseyin'den delil talep edilmiştir. Hüseyin de *udûl-ı müsliminden* iki şahidini dinletmiş, şahitler anlatıldığı üzere tarlaların beş yıl boş kaldığını ve Hüseyin'in Mehmed Ağa'dan üç keyl kısım karşılığında temessük aldığını doğrulamıştır.¹⁸² Bu örnekte davacılar arada hasılat ortaklığı olduğunu iddia eder ve tarlanın kapasitesini (eğer kâtip hata yapmadıysa) "*beş keyl tohum*" olarak söylerken davalı Hüseyin ortaklık konusunda herhangi bir şey söylememiş ve tarlanın kapasitesinin "*üç keyl*" olduğunu belirtmiştir. Ancak bu tarla, sicilde verilen bilgiye göre, Mehmed ve Hüseyin'in ortak başka bir tarlasıyla sınır komşusudur. Belgede verilen önemli bir bilgi, temessükü düzenleyen Mehmed Ağa'nın huzurda olmasıdır. Ancak temessükün kanıtlanması için sözlü tanık aranmıştır ve Mehmed Ağa'nın tanık olarak dinlenmesi söz konusu değildir.

Bazı belgelerde ise iki farklı temessük (iddiası) söz konusudur. İlk örnekte Ali bin İskender ile Halil Bin Yakub arasındaki meselede Halil, babasına ait arazinin Ali tarafından hukuka aykırı olarak tutulduğunu iddia etmektedir. Ali'ye durum sorulduğunda Ali, bir zamanlar Halil'in babası Yakub'a ait bu arazilerin Yakub'un ölümünden sonra dört yıl hâli ve harabe olduğunu, kendisinin araziye köyün zabiti El-Hac Süleyman'dan 26 Nisan-10 Mayıs 1618 (H. Evail Cemaziyülevvel 1027) tarihinde tapu tezkeresi ile aldığını belirtmiştir. Tezkere ibraz edilince üzerinde El-Hac Süleyman'ın mührü olduğu görülmüş, bunun üzerine Halil toprağı kendisinin de tapuyla aldığını ve tezkeresi olduğunu, kendisine süre verilmesini talep etmiştir. Ancak süre içinde tezkere getiremediği için Ali'nin tezkeresine göre karar verilmiş ve Halil'in talepleri reddedilmiştir.¹⁸³ Diğer iki örnekten farklı olarak, burada ispat edilemeyen ikinci bir tezkere iddiası vardır.

İkinci örnekte Güllüce¹⁸⁴ Köyü'nden Mirza bin Cafer ile Ahmed Bey bin Bektaş arasındaki davada, köye yakın Dimos-ı Ayntab Mukataası'na bağlı Avuncuk Mezrası'nda bir tarlanın tasarrufuna dair çekişme mevcuttur. Mirza bin Cafer, bir süredir tarlayı ihya ettiğini belirtmiştir. Tarlanın tapu ile dağıtılacağı zamana kadar bu araziyle ilgilendiğini (*tapuya müstehak olduğu zaman da tatil etmediği*) iddia eden Mirza, bu fiiline dayanarak, mukataa zabiti Hacı Hasan Ağa'dan tapu tezkeresi aldığını ve araziye ziraat etmeyi sürdürdüğünü, ancak Ahmed Bey'in işine karıştığını iddia etmiştir. Mirza fetva ve tapunameyi de mahkemeye sunmuştur. Fetva ve tapunamenin okunduğu kayda geçip Ahmed Bey'e durum sorulmuştur. O da arazinin Mirza'nın tasarrufunda olduğunu kabul etmiş; ancak daha önce iki sene boş kaldığı için kendisinin mukataa emini olan Mustafa Ağa'dan tapu tezkeresi aldığını fakat henüz tarlaya el atmadığı için Hasan Ağa tarafından hazırlanmış daha geç tarihli tezkerenin de Mirza'ya verildiğini söylemiştir. Kendi tezkeresi daha erken tarihlidir. Neticede Ahmed Bey'in iddiasının *bi vech* olduğu gerekçesiyle muarazadan menine karar verildiği 9 Nisan 1683 (H. 11 Rebiyülahir 1094) tarihinde kaydedilmiştir.¹⁸⁵ Önceki tarihli

¹⁸² Atasoy, 2022, s. 466-467.

¹⁸³ Arıkan, 2017, s. 118-119.

¹⁸⁴ Tezde Güllü krş. BOA.MŞH.ŞSC.d. 4839 vr 69; Aksoy, 2018, s. 219-220.

¹⁸⁵ Aksoy, 2018, s. 219-220.

tezkerenin sonrakine üstün olması bir kuraldır.¹⁸⁶ Bu örnek özelinde Ahmed Bey toprak ile ilgilenmediği için yeni bir tezkere düzenlenmiş olmalıdır. Ancak, Ahmed'in ne kadar bir süre toprağa el atmadığının bilgisi yer almamaktadır. Ahmed tezkereyi almadan önce Mirza'nın toprağı kullandığını da kabul etmiştir.

Uygulamada her zaman temessük alınmamış olabileceğini gösteren bir örnek, Beylerbeyi Köyü'nde El-Hac Cuma bin Ali ile aynı köyden Mustafa bin Musa Bereketsiz isimli iki kişinin bir mezradaki tarlanın hakk-ı kararı ve tasarrufu üzerindeki davalarıdır. Bu davanın ilginç tarafı, bizatihi izinsiz devri gerçekleştiren mutasarrıfın şikâyetçi olmasıdır. Araziyi kardeşi El-Hac Ahmed ile iştirak üzere tasarruf ettiğini iddia eden Cuma, Mustafa'ya sipahiden izinsiz 50 kuruşa tarlayı ferağ ve tefvîz ettiğini Mustafa'nın da tarlayı Es-Seyyid Mikdat Çelebi'ye ferağ ve tefvîz ettiğini ancak tefvîzin geçerli olmadığını iddia etmektedir. Mustafa ve Mikdat Çelebi cevaplarında tefvîzin gerçekleştiğini ancak sâhib-i arzın izninin mevcut olmadığını ve henüz tapu temessükü almadıklarını itiraf edince, kâdî kanuna göre "*arazide izn-i sipahi olmadıkca tefvîz ve tefevvûz sahîh olmamağın*" kuralını dikkate alarak Mikdad ve Mustafa'nın kasr-i yeddine karar vermiş, bu belge 2-12 Eylül 1683 (H. Evasıt-ı Ramazan 1094) tarihinde kayda geçmiştir.¹⁸⁷ Devir ve onay arasında ne kadar vakit geçtiği belirsizdir; ancak Mustafa'nın da tarlayı başkasına ferağ etmiş olması en azından birkaç günlük süre olması gerektiğini düşündürmektedir. Cuma'nın vazgeçme sebebi de aynı derecede belirsizdir, belki sonradan bedeli az bulmuş ve bu hukukî gerekçeyi belirtmiş olabilir.

Bu örnekler üzerinden, Ayntab'da temessükün veya tezkerenin mahkemeye ibraz edildiği arazi davalarında, belgenin içeriğinin İslam usul hukukuna uygun bir biçimde şahitle veya karşı tarafın ikrarıyla onaylandıktan sonra kararın verildiği söylenebilir. Temessükün varlığı belki davalı tarafın ikrar etmesini kolaylaştırmış bir etken olabilir. Ancak, kâdının yalnız temessüke dayanarak karar verdiği bir örnek, bu çalışmada incelenen sicillerde görülmemiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada incelenen olaylara benzer örneklerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalarında karşılaşılması mümkündür. O yüzden Ayntab şer'iyye sicilindeki örneklerin tamamen yerel olduğunu iddia etmek pek uygun olmaz. Öte yandan, tek bir şehir ve tek bir yüzyıla dair siciller üzerinden Osmanlı miri toprak rejimine dair genelleme yapmak da eşit derecede hatalı olur. Araştırmaya farklı belge tiplerinin (mühime, şikâyet defteri vb.) eklenmesiyle sonuçların farklı bir boyut kazanma ihtimalini de azımsamamak gerekir.

17. yüzyıl boyunca Ayntab'da, miri arazinin çeşitli sebeplerle boş kaldığı, akabinde tekrar üretime açıldığı ve bu konuda süregiden bir uygulamanın mevcut olduğu çalışmada incelenen olaylar üzerinde söylenebilir. Bu süreçte ortaya çıkabilecek sorunlar konusunda tapu temessükünün hak sahipleri

¹⁸⁶ "Mesele: Zeyd fevt oldukda yerlerin tapu ile virmek lâzım geldikde sâhib-i arzın vekili olan Amr-ı subaşı tapu ile Halid'e virüb Bıkr bir gün sonra sâhib-i arzın kendinden tapulasa kangisine itibar olunur? El-cevab: Vekil asıl gibidir, çün kü Halid mukaddem tapulamışdır, Halid'in tapu namına itibar olunur, ketebe Pir Mehmed." Karagöz, 2010, s. 316.

¹⁸⁷ Aksoy, 2018, s. 391-392

açısından önemli bir araç olduğu kesin olmakla beraber, bu konudaki tek araç olmadığı da açıktır. Nitekim, kâdı huzurunda temessük sahibi olan kişilerin, bu konuda ayrıca bir hüccet talep etmeleri, temessükün sınırlı bir etkisinin olduğunu gösteren unsurlardandır. Bu düşünceyi kuvvetli kılan ikinci bir unsur, arazinin tasarrufunu sâhib-i arzdan aldığını iddia eden kişilerin, buna dair her seferinde temessük ibraz etmemiş olmalarıdır. Arazi üzerindeki hakların sâhib-i arzdan tefviz yoluyla kazanımı, şahitlerin ifadesiyle doğrulanıp kayda geçirilmiştir. Bu durumun sebebi konusunda net bir sonuca ulaşmak mümkün olmasa da, belge kaybı/itlâfı, sâhib-i arzın iznini alıp belgeyi almamak ve haksız iddia gibi üç faktör öne çıkmaktadır.

Temessük, kâdı huzurunda bir delil olarak kullanılmış ancak içeriği bazı örneklerde tanık ile doğrulanmış, bazı örneklerde ise karşı taraf, büyük olasılıkla temessükün varlığı sayesinde meseleyi ikrar etmiş, böylece men kararı alınmıştır. Bu durum, aslında meselenin yine ikrar veya şahitle kanıtlanması anlamına gelir. Dolayısıyla, ikrar ve şahit gibi delillerin İslam-Osmanlı hukukundaki önemi, miri araziye dair bu davalarda bir kere daha açıkça görülmektedir. 17. yüzyıldaki hâliyle, tapu temessükünün karar açısından bağlayıcı olduğu tam anlamıyla söylenemez; bunun gerçekleşmesi için, belgenin içeriğinin çeşitli şekillerde kontrol edilmesi gerekmektedir. 19. yüzyılda yeknesaklaşan tapu belgelerinin benzeri davalarda nasıl bir kontrolden geçtiğini görmek, bu dönemde tasarrufun ispatı konusunda eski sistemin kalıntılarının olup olmadığı sorusuyla birlikte ayrı bir çalışmaya konu edilebilir.

Yüzyıl boyunca Ayntab'da tapu temessükünü düzenleyen sâhib-i arz, sipahi, bazen de yine tımar sisteminin bir parçası gibi gözüken köy zabitidir. Mültezimin ve mukataa emininin sâhib-i arz olduğu örnekler de mevcuttur. Aynı bölgede aynı dönemde mültezim, mütesellim, zabit ve sipahinin sâhib-i arz olabilmesi sırf Ayntab'a özgü olmamakla beraber, tımar sisteminden iltizam sistemine uzanan geçişin uzun bir sürece yayıldığına dair önemli bir göstergedir. Toprağı işleyen reyanın tefvîz, intikâl ve ferağ yoluyla el değiştirme sırasında kime başvurmaları gerektiği de bu süreçte önemli bir bilgi haline gelmektedir. Belgelerin bir kısmında sâhib-i arz statüsündeki kişiler kâdı huzurunda bulunmuşlardır. Buna karşın, doğrudan şahitlik etmedikleri veya ifadelerinin metinde geçmediği dikkati çekmektedir. Büyük bir ihtimalle, belgedeki imzanın kendilerine ait olduğu konusunda kayda geçmemiş, arka planda mevcut bir soruşturma, araştırma yapılmıştır. Son olarak sâhib-i arzın kimliği konusunda Tanzimat'a kadar sürediden bu çoklu yapının, tapu temessükü belgesinin düzenlenmesi sürecinde, bir kısmı mahkemeye aksettirilen bazı karışıklıklara sebep olması mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)

Gaziantep şer'iyye sicil defterleri

BOA.MŞH.ŞSC.d. 4814
BOA.MŞH.ŞSC.d. 4816
BOA.MŞH.ŞSC.d. 4828
BOA.MŞH.ŞSC.d. 4831
BOA.MŞH.ŞSC.d 4839
BOA.MŞH.ŞSC.d 4845
BOA.MŞH.ŞSC.d 4849
BOA.MŞH.ŞSC.d.4853
BOA.MŞH.ŞSC.d. 4854

Basılı Kaynaklar

Akgündüz A, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C. 2, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri C. 3, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

“İlâm”, TDV İA, C. 22, 2000, ss. 72-73.

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2018.

Aksoy P, “35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/1682-1683) (s. 1-145)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2018.

Ali Haydar Efendi, Şerh-i Cedid li Kanun-ı Arazi, A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, (H. 1321) 1903/1904.

Arıkan M, “12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619 s. 105-204)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2017.

Atasoy Ö, “50 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1110-1111/M. 1698-1700), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2022.

Avcı M, Türk Hukuk Tarihi, 12. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.

Aydın M, Klasik Dönem Osmanlı Yargılama Hukukunda Tanıklık, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2021.

Aydın M A, Türk Hukuk Tarihi, 9. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2012.

Osmanlı Hukukuna Giriş Klasik Dönem, İsam Yayınları, İstanbul, 2023.

Aytekin E A, "Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire", Middle Eastern Studies, C. 45, S. 6, 2009, ss. 935-951.

Babanınoğlu Y, Mahbesten Hapishaneye Osmanlı'da Ayntab Hapishanesi, Aktif Yayınevi, İstanbul, 2021.

Bardakoglu A, "İspat", TDV İA, C. 22, 2000, ss. 492-495.

Barkan Ö L, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1948.

Türk Toprak Hukukuna Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi, Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 291-375.

Baş G, "35 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1094-1095/1682-1683) (s. 146-288)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2018.

Bayındır A, İslam Muhakeme Hukuku, Osmanlı Devri Uygulaması, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul, 1986.

Belk A, "10 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1012-1014/M1603-1605) (S. 3-101)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kilis, 2021.

Canbakal H, Society and Politics in an Ottoman Town, Ayntab in the 17th Century, Brill, Leiden, 2007.

Canpolat B, "27 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1076-1077/1666-1667)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2021.

Cin H, "Arazi", TDV İA, C. 3, 1991, ss. 342-346.

Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, 3. Baskı, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1992.

Cin H /Akgündüz A, Türk Hukuk Tarihi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011.

Cin H /Akyılmaz G, Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1995.

Türk Hukuk Tarihi, 3. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2009.

Çiftçi B, "49 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1108-1109) (s. 1-125)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2017.

Demirci M A, "47 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1108-1109) (s. 1-125)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2017.

Demirtaş N, Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, Fetâva-yı Ali Efendi, Cilt-i Sani, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul, 2014.

Düzdağ M E, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Yüzyıl Türk Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

Ekinci E B, Osmanlı Hukuku, 2. Baskı, Arı Sanat, İstanbul, 2012, s. 385-386.

Türk Hukuk Tarihi, Arı Sanat, İstanbul, 2024.

Ergene B, "Evidence in Ottoman Courts: Oral and Written Documentation in Early-Modern Courts of Islamic Law," Journal of the American Oriental Society, C. 124, S. 3, 2006, ss. 471-92.

Erünsal İ E, "Osmanlı Mahkemelerinde Şahitler: Şuhûdül-udûlden Şuhûdül-hâle Geçiş", Osmanlı Araştırmaları, C. 54, 2018, s. 303-352.

Fendoğlu H T, Türk Hukuk Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Güvenç B, 45 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin 101.-200. Sayfalarının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1107-1108/M. 1696/1697)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2015.

Hallaq W B, Shari'a: Theory, Practice, Transformations, Cambridge University Press, New York, 2009.

İnalcık H, "Köy, Köylü, İmparatorluk", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, 2. Baskı, İstanbul, Eren Yayınevi, 1996, ss. 1-14.

"Islamization of Ottoman Laws on Land and Tax", Essays in Ottoman History, İstanbul, Eren Yayınevi, 1998, ss. 155-169.

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Johansen B, "Le jugement comme preuve. Preuve juridique et vérité religieuse dans le droit islamique hanéfite," Contingency in a Sacred Law Legal and Ethical Norms in the Muslim Fiqh, E.J. Brill, Leiden/Boston, 1999, ss. 435-445.

Karagöz F G, "The Evolution of Kanunname Writing in the 16th and 17th-Century Ottoman Empire: A Comparison of Kanun-i Osmanî of Bayezid II and Kanunname-i Cedid", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2010.

Kartal M, "20 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 137-270) H. 1060-1061/M. 1650-1651)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2014.

Kenanoğlu M M, 1858 Arazi Kanunnamesinin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerine Etkileri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

"Miri Arazi", TDV İA, C. 30, 2020, ss. 157-160.

Kılıç E, 12 Numaralı Ayntab Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619 s. 205-304)", yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2022,

Kılınç A, Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.

Kurtoğlu Y, Tanzimat Dönemi Osmanlı Yargılama Hukukunda İspat Vasıtaları, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.

Kutval M D, “41 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1102-1104/M. 1690/1693)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2018.

Kütükoğlu M, Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1994.

“Temessük”, TDV İA, C. 40, 2011, ss. 413-414.

Minkov A, “Ottoman tapu title deeds in the eighteenth and nineteenth centuries: origin, typology and diplomatics”, *Islamic Law and Society*, C. 7, S. 1, 2000, ss. 1-29.

Moutafchieva V P, *Agrarian Relations in the Ottoman Empire in the 15th and 16th Centuries*, Columbia University Press, New York, 1988.

Mundy M / Smith R S, *Modern Devlete Giden Yolda Mülk Siyaseti Osmanlı Suriyesi’nde Yönetim ve Üretim*, Çev. Süleyman Kızıltoprak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013.

Özdeğer H, *Onaltıncı Asırda Ayntab Livası Cilt 1*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988.

“Gaziantep”, TDV İA, C. 13, 1996, ss. 466-469.

Oğuz M / Akgündüz A, “Hüccet”, TDV İA, C. 18, 1998, ss. 446-450.

Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Çağlar Keyder (ed.) / Faruk Tabak (ed.), Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

Öz M, “Reaya”, TDV İA, C. 34, 2007, ss. 490-493.

Özoğlu S, “12 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1027-1028/M. 1618-1619 s. 303-397)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2021.

Öztürk M, “Osmanlı Döneminde Antep’in İktisadî Vaziyeti”, C. 5, S. 1, 2022, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntâb Araştırmaları Dergisi*, ss. 1-45.

Pakalın M Z, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* C. 3, 2. Baskı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.

Pehlivan B, “Law and Change: A Study of the Cultivation of Wasteland in the 16th-17th Century Ottoman Empire”, C. 14, S. 2, 2023, ss. 351-393.

Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu”, İlahiyat, İstanbul, 2023.

Punar B, “Kanun and Sharia: Ottoman Land Law in Şeyhülislam Fatwas from Kanunname of Budin to the Kanunname-i Cedid”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2015.

Sofuoğlu H, “Osmanlı Yargılama Hukukunda Beyyine/Delil Hiyerarşisi”, *Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 25-27 Ekim 2021, Ankara, 2021, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, ss. 1135-1146.

Söylemez Z, “24 Numaralı Ayntab Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve değerlendirmesi (1064-1605)”, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep, 2021.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, Behçetü'l-Fetava, Süleyman Kaya vd. (haz.), Klasik Yayınevi, İstanbul, 2011.

Tabakoğlu A, “Öşür”, TDV İA, C. 34, 2007, ss. 101-103.

Tanzimat Sonrası Arazi ve Tapu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayınları, Abdullah Sivridağ vd. (haz.), İstanbul, 2014.

Taşdemir T, “10 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1012-1014/M. 1603-1605) (101-203)”, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kilis, 2021.

Taylor M, Land and Legal Texts in the Early Modern Ottoman Empire: Harmonization, Property Rights and Sovereignty, Bloomsbury Publishing, Londra, 2023.

Üçok C /Mumcu A/ Bozkurt G, Türk Hukuk Tarihi, 26. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2024.

Yarşı A, “45 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicilinin İlk Yüz Sayfası Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1107/M. 1696), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kilis, 2014, s. 60-61.

Yurtseven Y, “İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi”, C. 2, 2018, YBHD, ss. 85-140.

Zakariyah L, Legal maxims in Islamic criminal law: Theory and application, Brill, Leiden/Boston, 2015.